

röda rummet

radikal kvartalstidskrift nummer 2/2002

I sionismens sikte

• ÄR PLANEKONOMIN DÖD? • LEVER FASCISMEN? •

Detta år har hittills präglats av våld i det historiska Palestina. Massakern i Jenin är bara det grävsta exemplet på den terror som den sionistiska ockupationsmakten dagligen utövar mot palestinerna. Men vad vill egentligen Sharon och det israeliska ledarskapet uppnå? Finns det någon opposition i det israeliska samhället? I nedanstående intervju försöker Tikva Honig-Parnass sätta in den senaste tidens händelser i ett större perspektiv.

ÄR APOKALYPSEN NÄRA?

– om fördrivningsplaner och sionistiskt samförstånd

Vad vill Israel uppnå med de pågående militära attackerna mot Palestinierna?

– Den nuvarande brutala militära offensiven från den israeliska armén – Operation Skyddsmur – (ett skolexempel på det orwellska nyspråk som makthavarna begagnar sig av) är ett tecken på att den långa process som siktar mot att totalt underminera det palestinska nationella motståndet gått in i ett nytt stadium. Det ligger också i linje med den amerikanska imperialismens strategiska mål, att eliminera varje nationalistisk regim eller politisk rörelse i Mellersta Östern (liksom i världen överhuvudtaget) som med automatik blir ett hinder för det kapitalistiska globaliseringsprojektet i området.

Oslo-överenskommelsen, initierad och sjösatt av en regering ledd av Arbetarpartiet (det Arbetarparti som främst artikulerar den israeliska borgarklassens intresse), var ett försök att genomföra den amerikansk-israeliska målsättningen. Dagens militära operationer indikerar emellertid att detta försök nu nått vägs ände. Själva förutsättningen för denna Bantustanplan var att den palestinska myndigheten under Arafats ledning skulle slå ner allt motstånd mot detta projekt och därmed krossa den palestinska nationella rörelsen. Utvecklingen har dock som bekant blivit en annan.

Den andra Intifadan bröt ut just för att palestinierna vägrade att spela den roll som tilldelats dem i Oslo och inte accepterade de förödmjukande förslag som Clinton och Barak ställde dem inför i Camp David och Taba. Det nationella folkliga motstånd, som gav sken av att ligga i dvala efter Osloavtalet 1993, återuppväcktes. Under den här tiden hade Västbanken och Gaza i sin helhet täckts av bosättningar och förbifartsleder, en process som var det avgörande villkoret för upprättandet av framtida, uppsplittrade Bantustanstater. Intifadan, som innefattar alla de palestinska politiska organisationerna – inklusive Fatah – och stöds av nästan hela befolkningen, spränger Osloavtalets gränser och försöker att etablera

EN INTERVJU MED TIKVA HONIG-PARNASS

Den intervjuade är redaktör för den antisionistiska tidskriften Between the Lines (www.between-lines.org) i Jerusalem, Israel. Intervjun är ursprungligen gjord av Daniel Berger för de tyska tidskrifterna Inprekorr och

en alternativ dagordning gentemot 'fredsförhandlingarna', vilka i realiteten visade sig vara en täckmantel för fortsatt israelisk ockupation. Det folkliga motståndet uttrycker också en kritisk hållning mot Tunisbourgeoisien, det byråkratiska och auktoritära ledarskapet under Arafat.

Det är det här motståndet som Sharons regering är fast besluten att krossa under den pågående offensiven. Det officiellt uttalade målet – att 'rasera terrorns infrastruktur' – har inget att göra med den avsiktliga och systematiska demoleringen av den minimala infrastruktur som bär upp det dagliga livet – såsom myndighetens ministerier, institutioner, vägar, sjukhus, el- och vattendistributionen och vanliga människors hus. Israel har verkligen förklarat totalt krig mot palestinierna – såväl det civila samhället som nationen – parallellt med att man beslutat att bryta med Arafat och den palestinska myndigheten. Sharon har vägrat att hörsamma Bushs krav att omedelbart avbryta operationen och dra sig tillbaka till de områden där man var stationerade innan offensiven tog sin början. Även utrikesminister Powells försök att uppnå en vapenvila misslyckades. Det verkar som om USA i praktiken givit Israel full frihet att fortsätta sina manövrar tills 'terrorns infrastruktur' raserats. Det ger en fingervisning om att Israel, inom de ramar som USA sätter för dess politik, har relativt fria händer att välja tillfällen och tillvägagångssätt för att uppnå de gemensamma strategiska målen.

Idag har Israel återgått till en form av direkt kolonialt styre. Man har återtagit den militära och polisiära kontrollen över hela Västbanken, samtidigt som palestinierna tillåts att fortsätta utöva sitt självstyre i vardagens dagsfrågor under de kvävande villkor som ockupationsmakten dikterar. Sharon understryker att detta sakernas tillstånd kommer att fortgå tills dess 'ett alternativt ansvarsfullt palestinskt ledarskap kan etableras', vilket uppenbarligen bara kan ske om den palestinska nationella rörelsen krossas. Att extrema nationalreligiösa krafter, vars 'lösning' på den palestinska frågan är deportation, tilldelats statsrådsaburetter handlar om att Sharon vill ha garantier för att en regeringsmajoritet ställer sig bakom en återerövringsplan, oavsett hur Arbetarpartiet ställer sig. (Efter att denna artikel skrevs har de fem ministrarna från det nationalreligiösa Shaspartiet lämnat regeringen, på grund av att de

vägrade att ställa sig bakom ett ekonomiskt åtstramningspaket. Enligt författaren kommer detta troligtvis inte att påverka regeringens palestinapolitik. Överättarens anmärkning)

Kommer den israeliska regeringen gå i land med sitt uppsåt att frihetsberöva eller döda alla palestinska aktivister/militanter?

– Vi måste vara försiktiga och inte spela Israel i händerna genom att framställa dess våldsamma angrepp på civilbefolkning och infrastruktur som om det enbart handlade om att komma åt påstådda terrorister utifrån en lista med namn som armén förfogar över. Som israelerna själva betonar är det 'terrorns infrastruktur' som man vill åt, ett synnerligen vidlyftigt begrepp som innefattar såväl politiska ledare som militära befälhavare – exempelvis Tanzimilisens (Fatah) kommandochef Marwan Barghouti som Israel arresterat och PFLP:s generalsekreterare Ahmed Sáadat som gömmer sig i Arafats högkvarter i Ramallah. (Sáadat tillhör den grupp med 13 aktivister som, efter en uppgörelse mellan Arafat och Israel, sitter fängslad i Jeriko under amerikansk-brittisk bevakning. Ö.a.) När media i Israel berättar om dödade palestinier (inte så ofta) är den noga med att understryka att de varit 'beväpnade', som om civilas deltagande i försvaret av sina egna hus och hem skulle rättfärdiga att beteckna dem som 'terrorister'.

Självklart är ett av operationens mål att komma åt de palestinier som Israel ser som motståndets nyckelpersoner. Av de hundratals palestinier som dödades eller de fyra tusen som arresterades under invasionens två första veckor ingick faktiskt också, enligt officiella israeliska källor, 300 militanta aktivister. Trots att militären kan komma åt många aktivister och förstöra 'laboratorier' för vapenframställning kan man emellertid inte krossa motståndet. Självordsbomber fortsätter att brisera och soldater och bosättare attackeras. En veteran inom den militära ledningen uppskattar att 'terrorns infrastruktur' kan återskapas inom loppet av fyra månader, vilket – som israeliska analytiker betonar – betyder att armén snart återigen tvingas att gå in i de palestinska städerna – och denna gång med en än större brutalitet.

Jag förmodar att den israeliska regeringens långsiktiga mål är att upprätthålla pressen på majoriteten av den palestinska befolkningen för att få den att lämna landet. Är det vad regeringen är ute

efter, att i realiteten praktisera en fördrivningspolitik utan att beskriva den i termer av det slaget? Alla israeliska regeringar – såväl Likuds som Arbetarpartiets – har fört en politik som haft som mål att göra livet så outhärdligt för det palestinska folket att de inte skall finna några andra utvägar än att antingen ge upp eller gå i exil. Sharons massfördrivningsplan, under en täckmantel av 'extraordinära omständigheter' som det är meningen skall sättas i verket i samband med ett kommande 'stort slag', har aldrig framlagts offentligt. Ända tills för ungefär två år sedan sågs det öppeta uttalandet på 'fördrivning' som en 'barbarisk' idé som endast förespråkades av marginella religiösa grupper. Så är emellertid inte längre fallet. Koalitionen Sharon-Peres har, som tidigare nämnts, tagit med extrema krafter i regeringen från de nationalreligiösa partierna Shas och Moledet, krafter som inte sticker under stol med att de vill få till stånd en massutvandring från de ockuperade områdena. Shas ledare, general Efi Eitan sitter

hjärtat ansluter sig till och identifierar sig med. Definitionen av en 'judisk stat', där den stora befolkningsmajoriteten självklart är judar och där detta ses som ett nödvändigt villkor för att bevara den 'judiska identiteten', leder obevekligen till att även den sionistiska 'vänster' som ärligt förespråkar en tvåstatslösning kommer att stödja en politik som riktar sig mot den 'demografiska faran' i form av en palestinsk majoritet. Det leder i sista änden till att man kommer att stödja olika förtryckartekniker som skall få palestinierna att gå i exil, drivet till sin spets även inkluderande 'oundviklig' etnisk rensning.

Vilka är de potentiella allierade för en långsiktig politik med fokus mot att skapa ett verkligt alternativ? Finns det några rörelser/organisationer som kan vinnas för ett sådant perspektiv? För tillfället finns det inga politiska krafter bland den judiska befolkningen i Israel som kan leda kampen mot det amerikansk-israeliska

som invandrat från Asien eller Afrika eller nyligen kommit från östra Europa, ö.a). Dess tidigare inlemmande i Arbetarpartiets led har idag ersatts med ett liknande förhållande till högern, med hjälp av Shaspartiets falska ledarskap som har direkta etniska rötter hos Mizrahim. Hela arbetarklassen – såväl judar som palestinier – saknar även fackföreningar som slåss för deras grundläggande klassintressen. Det tidigare mäktiga Histadrut, som traditionellt sökt gagna sionismens behov i samarbete med det judiska kapitalet, underordnar sig nu 'Den stora kommitténs', vilket till största delen handlar om den organiserade arbetararistokratin bland Ashkenazis, direkta intressen.

Det som felaktigt kallas 'vänstern' i Israel syftar enbart på den del av den judiska befolkningen som stödjer en politisk lösning på den palestinsk-israeliska konflikten, vilket betyder ett tillbakadragande till 1967-års gränser och skapandet av en palestinsk stat. Sedan hyser denna 'vänster' delade meningar om bosättningsarnas framtida öde och graden av indirekt kontroll som Israel bör utöva gentemot det palestinska samhället. Merparten av dem har helhjärtat ställt sig bakom Oslo-avtalet, eftersom de bortser från att det som erbjöds palestinerna var en form av Bantustanlösning. Inte ens freds rörelsens 'radikala' sektor, som i sig är en minoritet, har utvecklat en verklig förståelse av Oslo-avtalets reella innebörd. Denna minoritet ansluter sig till bilden av att Oslo-avtalets misslyckande bottnar i Israels kränkning av dess bokstav och dess bristande 'förståelse' för avtalets förutsättningar.

Freds rörelsen består framför allt av medelklass från Ashkenazis, vars kamp för ockupationens upphörande och uppkomsten av en palestinsk stat i allmänhet inte är en del av eller innefattar något utvecklat antiimperialistiskt perspektiv. Man saknar förståelse för, och har inget intresse av, att bygga ett motstånd mot Israels roll som USA:s regionala klientstat eller mot USA som den stora uppbackaren av den israeliska ockupationen. Inte heller motsätter sig dessa 'vänsterister' den kapitalistiska globaliseringen och den nyliberala ekonomiska politik som förs i Israel. Allt för länge har den antisionistiska socialistiska analysen främst fokuserat på paroller, uttalande värderingar och rådande självbild inom den israeliska freds rörelsen, för att enbart med det som grund dra slutsatser om vilka som är dess potentiella allierade och förklara dess politiska positioner.

Alltför sällan har vi använt oss av vårt marxistiska redskap när vi analyserat sambandet mellan att tillhöra den dominerande Ashkenazieliten och det därtill kommande intresset av att bevara det status quo som utövas med hjälp av den judiska staten och Bantustanmodellen på de ockuperade områdena. Freds rörelsens sociala rötter i kombination med dess sionistiska ideologi gör dem oförmögna att leda den demokratiska kampen i Israel, vilket är en förutsättning för att palestinernas nationella rättigheter skall kunna förverkligas. Dess klassmässiga grund påverkar också i högsta grad vilka allierade den drar sig till bland palestinerna. Det är med Arafat och den palestinska myndigheten som kontakter knytts och förbindelser upprättats, vilket även stämmer in på den mer radikala delen av freds rörelsen. Däremot är man isolerade från de breda folklagren i flyktinglägren och byarna, studenter och arbetare som är själva motståndets ryggrad

dessutom med i regeringens inre cirkel, säkerhetskabinetten. Fördrivning av palestinier är inte heller längre något bannlyst ämne i media och akademiska kretsar.

Dessa råbarkade planer utesluter inte heller de palestinier som är israeliska medborgare och som lever inne i själva Israel. Det är en grupp vars nationella identitet och solidaritet med sina bröder och systrar på de ockuperade områdena kraftigt stärkts. Inspirerade av Den Nationella Demokratiska Alliansen (Tajamu), nöjer de sig inte längre med att kräva lika individuella rättigheter utan kämpar även idag för ett erkännande av sina kollektiva rättigheter som en nationell minoritet. Dessa krav är en verklig utmaning mot definitionen av Israel som en 'judisk stat', som nästan hela den judiska befolkningen ser som sionismens grundbult och som även dem som titulerar sig 'vänster' hel-

koloniala projektet. Alla judiska partier företräder faktiskt intressen kopplade till den kapitalistklass som har sina rötter hos Askhenazijudarna, vars dominans aldrig på ett allvarligt sätt utmanats (Askhenazis är de judar som invandrat från Europa och Amerika, ö.a). Såväl högern som 'vänstern' bekänner sig till samma nyliberala ideologi och det är Arbetarpartiet som är kapitalets politiska bas. Sionismen har visat sig vara ett framgångsrikt vertyg för att ena den judiska befolkningen – inklusive arbetarklassen – bakom det pågående koloniala projektet. Den israeliska arbetarklassen är splittrad längs med etniska och nationella linjer. Mizrahimjudarna, som tillsammans med den palestinska befolkningen inne i Israel omfattar majoriteten av proletariatets lägre skikt, saknar varje form av oberoende organisation som uttrycker deras intressen (Mizrahim är judar

och som symboliserar den nationella rörelsens återvunna kampanda.

Vilken roll spelar palestinierna inne i Israel? Kan de bli en betydelsefull del av ett politiskt alternativ?

Palestinierna inne i Israel är förtryckta både som klass och nation och har ställts helt utanför alla fredsförhandlingar. De har stigit fram som den enda genuint demokratiska kraften på den israeliska politiska arenan som verkligen utmanar den sionistiska staten. Inspirerade av den Nationella Demokratiska Alliansen – lett av Knessetledamoten Azmi Bishara – kämpar de idag, som tidigare nämnts, i ökande grad för sina kollektiva rättigheter som minoritet. De hamnar därmed i direkt motsatsställning till staten Israel själva grundval som en specifik judisk stat. Deras växande nationella medvetenhet och solidaritet med sina bröder och systrar på de ockuperade områdena kan verkligen utvecklas till ett hot mot det sionistiska styret.

Palestinafrågan har i decennier bara fokuserats på de ockuperade områdena, ett problem som det sagts skulle kunna lösas med tvåstatsmodellen. Att palestinierna inne i Israel för alltid skulle förbli en atomiserad och marginell kraft togs felaktigt för givet. Solidariteten mellan palestinierna har inte, trots den geografiska splittring som FN:s delningsbeslut 1947 framkallade, gått förlorad. Idag, mer än 50 år efter staten Israels bildande, bekymrar sig återigen de imperialistiska och sionistiska krafterna över att det kan komma till stånd en enad okontrollerbar resning i hela det historiska Palestina som skulle kunna sätta de breda förtryckta folklagren i hela Mellersta Östern i rörelse. Det är dessa farhågor som ligger bakom de attacker som det israeliska etablissemanget nyligen satt igång mot palestinierna och dess ledare inne i

Israel, vilka liknats vid en 'tidsinställd bomb'. Det råder ingen tvekan om att det här öppnats en andra front – lika betydelsefull som kampen på de ockuperade områdena – mot sionisternas försök att upprätta ett apartheidstyre i hela det historiska Palestina.

Antisionistiska och internationalistiska judar måste stödja denna växande genuina nationella strömning bland palestinierna. Förvisso saknar den klassperspektiv och ett socialistiskt program för det framtida Palestina. Men dess nationalism måste värderas utifrån den enda utgångspunkt som äkta internationalister bör använda sig av när man bedömer huruvida en nationell rörelse är progressiv; i vilken mån den utmanar imperialismen (vilket i fallet Israel/Palestina är synonymt med kamp mot det sionistiska projektet). "Lackmuspapperet för alla former av nationalism är dess relation till imperialismen" (Aijaz Ahmed: Lineage of the Present, sid. 300). Den dagliga kampen som leds av palestinierna inne i Israel mot den sionistiska staten är också, precis som kampen för frihet på de ockuperade områdena, en del av kampen mot den amerikanska imperialismen i hela regionen. Att alliera sig med dem är därför, likväl som att godta dess avgörande betydelse för de radikala judiska gruppernas politiska inriktning i Israel, den mest angelägna demokratiska uppgift som internationalisterna har att tackla. n

Översättning: Anders Karlsson
från International Viewpoint nr. 340

kära läsare

Vad är det egentligen för tid vi lever i? Kalendern visar år 2002, men tar man en titt runt Europa så blixtrar fasansfulla flashbacks emot en som minner om tidigt trettiotal.

För några veckor sedan spred sig ett politiskt jordskalv från Paris när fascisterna Le Pen gick vidare till presidentvalets andra omgång. Och Le Pen är inte ensam. Rasistiska partier får tiotals procent i valen i Belgien, Danmark, Norge och nu senast i Nederländerna. I Österrike, Schweiz och Italien är nästa steg redan taget, där sitter extremhögern vid regeringsmakten...

I spåren av nyliberalismens nedmalning av livsvillkoren breder en hopplöshetens mylla ut sig bland breda folklager i vilken fascistiska strömningar kan slå rot. Socialdemokratin har berett vägen genom att konkurrera med borgerliga partier om att vara förare på det nyliberala tåget. I brist på starka motkrafter växer tuppukammen på fascistiska krafter. Så vad är det egentligen för tid vi lever i? Trettiotal igen? Eller måhända fyrttiotal?

För blickar vi litet utanför Europa så lösgör sig ett annat historiskt skeende ur skuggorna. Över 700 000 palestinier, nästan ett helt folk, fördrivs med stormaktsbeslut och terror för att ge plats åt bildandet av en ny stat. Året var 1948. Idag förbereder denna stat en ny massfördrivning i spåren av sin pågående terrorkrigföring. Som ett -48 i 2000-talstappning.

Den extrema högern har många ansikten. I detta nummer speglar vi några av dem. I den inledande intervjun belyses sionismens historiskt specifika anletsdrag. David Brolins artikel skärskådår fascismens dubbla ansikte, belevat eller våldsamt alltefter behov. Och Mats Deland lyfter masken av ytbehandlade sverigedemokrater och blottar deras grovhuggna fysionomi.

Det är också för att visa det som döljer sig under ytan som vi denna gång gått direkt till arkiven. För vi har svårt att undanhålla våra läsare Leo Trotskijs klassiska artikel om vad nazismen egentligen är. Artikeln skrevs när Hitler suttit vid makten ett knappt år och varnar för vad som skulle bli följden om han inte störtades: ett nytt världskrig... Året var 1933.

Så vilken tid är det vi lever i? Ett nytt trettiotal? Nja, skillnaderna är förstas stora. De då fortfarande starka arbetarpartierna, socialdemokrater och kommunister, som Trotskij outtröttligt men förgäves manade att ena sig mot nazistfaran, är idag med enstaka undantag tomma på sitt politiska klassinnehåll och sammanväxta med kapitalismen alternativt förvandlade till betydelselösa stalinistreliker.

Idag handlar därför utmaningen om att stoppa den framväxande fascismen snarare om att svetsa samman livaktiga delar av fackföreningsrörelsen med de nya sociala rörelserna till en motfront, en allians som nyligen kraftfullt lyst sig igenom det europeiska mörkret. I generalstrejken i Italien, med tre miljoner på gatorna mot Berlusconi, deltog både fackföreningsrörelsen och många sociala rörelser. Och på första maj i Frankrike mönstrade en liknande folkrörelseallians sammanlagt en miljon mot Le Pen.

Så vilken tid lever vi i egentligen? Ja, i alla fall en avgörande tid. För om inte de fascistiska krafterna hejdas, så väntar barbari och krig. Där finns den stora likheten med trettiotalet, och med Trotskijs än idag så uppfordrande analys: "Fascismen kan inte reformeras eller avfärdas. Den kan bara störtas", skrev han för snart sjuttio år sedan. Den uppgiften kvarstår.

VÄGVISARE TILL MÖRKA KÄLLOR

– Ivar Hjertén och tvisterna om fascismen som samhällsfenomen

Vad är fascismen? Vilka är dess samhälleliga förutsättningar? David Brolin låter, i sökande efter svaret på dessa frågor, en bortglömd svensk författare från tjugotalet bli hans vägvisare. Paradoxalt nog visar sig en konservativ lektor i romerska språk – samtida med Mussolini – hysa större medvetenhet om fascismens klassnatur än företrädarna för den senaste forskningen om fascismen.

Vad är fascism? I vetenskapliga och politiska sammanhang möter vi ständigt detta innehållsligt mångskiftande begrepp, som kanske är den politiska term som är mest omtvistad. Begreppet inbjuder till förvirring och dispyt.

Orsakerna är flera men den grundläggande förklaringen till kontroverserna kring fascismen är av politisk natur. Fascism har blivit ett skällsord som kastas i ansiktet på politiska motståndare. Alltför ofta används begreppet synonymt med våld och terrorism. Begreppet tenderar då att tömmas på innehåll och mista den analytiska skärpan. I denna artikel – om en märklig svensk intellektuella förhållande till den italienska fascismen – är syftet att skala bort några missuppfattningar som råder inom aktuell fascistforskning samt skissera en rimligare syn på vad fascismen handlar om.

HUMANISM OCH ÖVERKLASSFASCISM

Mitt teoretiska och historiska verktyg består av ett par skrifter av Ivar Hjertén (1871-1955), en numera bortglömd svensk författare. Han representerar den bildade borgerligheten: en lärd humanist, filolog och skolman med stora kunskaper om italiensk kulturhistoria och svensk litteratur. Han var verksam som lektor i Västerås. Hjertén tillhör en generation av konservativa med namn som Rütger Essén, Adrian Molin och Rudolf Kjellén, födda på 1870- och 80-talen. Det är den nya tidens kämpande konservativa som hårdnackat motsätter sig tidens demokratisering. Medan de etablerade högerpartierna resignerade inför demokratin och den allmänna rösträtten, radikaliserades stora grupper av intellektuella och akademiker vid våra lärosäten. Det demokratiska genombrottet och parlamentarismen sågs i dessa kretsar som fördärv och en kulturfara. Föraktfullt talade man om "demokratismen", "massväldet" och "engelska sjukan". Vad man fruktade var inte bara att den egna positionen skulle undermineras, nej hela samhället riskerade att gå under om den obildade pöbeln – läs arbetarna – släpptes fram. 1920- och 30-talen blev krisdecennier – präglade av arbetslöshet, bondenöd och parlamentarisk handlingsförlamning. Demokratin, vars segertåg man förutspått, utmanades av en tillbakaträngd elit. Ropen på starka och handlingskraftiga män blev vanliga, och inte bara bland konservativa: Torgny Segerstedt kunde i intelligensaristokratisk anda prisa Mussolini, tala om "parlamentsledan" och häna socialdemokraternas antifascism.

På 1920-talet gav Hjertén ut två politiska skrifter. Det är två minst sagt märkvärdiga tidsdokument. De utgör ett unikt svenskt vittnesmål om borgerlighetens paniska reaktioner inför demokrati och socialism.

Samma år som Mussolini genomför sin beryktade marsch mot Rom utkommer Hjerténs *Fascismen. Hur uppstod den italienska fascismen och finnas förutsättningar för en svensk fascism?* Denna lilla skrift (hädanefter förkortad till *Fascismen*) är faktiskt en av de första som överhuvud producerats om fascismen. Den är samtida med de allra första italienska fascistuttolkarna. Det är flera år innan de första

En åldrad Hjertén

svenska fascisttidningarna (*Nationen* och *Spöknippet*) och partierna (*Sveriges Fascistiska Folkparti* och *Nysvenska rörelsen*) dyker upp¹.

År 1924 levererar Hjertén en betydligt fylligare Mussolinibiografi, som samtidigt är en krönika över fasciströrelsens framväxt och konsolidering: *Mussolini och den nya demokratin*. I dessa två skrifter möter man en välformulerad och bildad gentleman, en språkmedveten representant för kulturernas Europa, men också en vägvisare på de mörka stigar som delar av den europeiska borgerligheten beträdde efter första världskriget. I Hjerténs 20-talsproduktion smälter humanism och fascism samman.

I *Fascismen* – en liten broschyr på 30 sidor – framträder journalisten Hjertén med synpunkter på den italienska och svenska samhällssituationen. Han berättar att han vistats i Italien i

"händelsernas brännpunkt"². Han har som journalist för Stockholms Dagblad följt utvecklingen på plats.

Det var, skriver författaren, ur två omständigheter som den italienska fascismen föddes: Versaillesfreden och den kommunistiska terrorn. De fredsvillkor som pådyvlades Italien var förnedrande för nationalkänslan. Man gav Syd-Tyrolen – där mest tyskar bodde – men förlorade det av tradition italienska området Illyrien. Fredsslutets förnedring gav upphov till nationalistisk aktivism och fälttåget mot Fiume.³ Men den avgörande omständigheten bakom fascismens framträdande var den "revolution i Djengis Khans anda, som hotade Italien sommaren och hösten 1920 och som naturligtvis om den segrat, skulle sopat bort varje spår av individuell frihet och äganderätt".⁴ Det italienska socialistpartiet var mer eller mindre kommunistiskt och styrt från Moskva. Enligt författaren bestod dess metoder huvudsakligen av sabotage, strejker, trakasserier, spränggattentat och mord. Så radar Hjertén upp det ena skräckexemplet efter det andra. Kontentan är att kommunisterna gick fram med en "djävulsk rähnet".⁵ Mot detta fanns till en början inget motstånd. Borgerligheten var försvagad, viljelös och feg. Regeringen Giolitti – genomgående hänad – förhandlade med insurgenterna istället för att bekämpa dem. I detta vacuum dök fascisterna upp:

"Utledsen vid regeringens nesliga passivitet och dokumenterade oförmåga att skydda medborgare till liv och egendom beslöt den nationellt sinnade italienska ungdomen, ledd av personer, som man tills dato här hemma i Sverige aldrig gjort ens ett ärligt försök att förstå, att ta nationens och frihetens sak i egna händer."⁶

Fascisternas första uppgift blev att säkra "rätten att arbeta". Man upplöste strejker och ockuperade om så krävdes fabriker. "Arbetsfreden"⁷ återinfördes. Fascismen var en "social brandkår" som fick rycka in för att stävja de bråkiga industriarbetarna. För detta ändamål krävdes "drastiska medel".⁸

Ivar Hjertén konstaterar att fascismen "löst" sitt första problem – frihet, arbete och ordning råder. Vi bör notera Hjerténs frihetsbegrepp, som är knutet till arbetet och ägandet.

EN ARTIKEL AV DAVID BROLIN

Artikelförfattaren är frilansskribent och har bland annat medverkat i tidskrifter som Häften för kritiska studier och Tiden.

Han frågar sig: Hur ser det ut i Sverige? Går det att dra paralleller mellan vårt land och situationen i Italien sommaren 1920? Finns förut-sättningar för en svensk fascism? Inledningsvis svarar Hjertén "nej" på frågan. I Italien råder social nöd, flammande irredentism⁹ och nationalism; i Sverige relativt "välstånd" och en lugn och sansad mentalitet. Den svenske proletären är klokare och mer bildad än sin italienske broder, han hemfaller inte åt revolutionsdrömmar och inte heller tar han (i någon större omfattning) order från några bolsjeviker. "Så länge situationen är så pass hoppfull, göres oss näp-peligen behov av någon svensk fascism – vit eller kolorerad – för att hålla hemmamoskovi-terna tygeln."¹⁰

Men det som till en början ser ut som en absolut skillnad mellan länderna, visar sig dölja likheter. Vi har i Sverige flertalet olösta problem av social och ekonomisk karaktär. De sociala problemen finns inom arbetets sfär. Hjertén vänder sig mot "arbetsnedläggelser" och trakasserier av "arbetsvilliga" (han avser antagligen strejkbrytare). På det ekonomiska området är svensken en analfabet som aldrig lärt sig konsten att spara. Med hjälp av lagen kan kanske problemen lösas. Om situationen för-värras, om en fortsatt dåraktig och slösaktig politik får ekonomin att kollapsa, kan ytterst våldsamma konfrontationer komma till stånd, värre än de vi skådat i Italien. Då hjälper inga lagar, då behövs fascism – det är Hjerténs tanke.

FASCISMENS HISTORIA

I Mussolinibiografin tecknas fascisthövdingens och svartskjortornas historia. Ivar Hjertén är rätt fåordig om fascismens plats i den historiska utvecklingen och skiljer sig därmed från mycket av den fascistiska historieskrivningen, som försökte koppla samman fascismen med stora tänkare och nationalisterna i den italienska historien. Dante, Machiavelli och Garibaldi blev ur denna synpunkt föregångare till Mussolini. Hjerténs tystnad har att göra med viljekulten och handlingens primat framför lärosystem och intellektuellt arbete:

"Fascismen gick alltså fram ur en idé, men den var därför ingalunda någon ideologi. Den var ingen utarbetad och färdig filosofisk doktrin, fotad på en viss transscendental världsskådning, eller ens ett i detalj genomtänkt politiskt system, grundat på statsfilosofiska maximer. Den ville ej vara en politisk skola eller ett parti, den var, enligt egen uppgift "ett själstillstånd", en viss sinnesförfattning, starkt viljebe-tonad, inriktad på handling, icke på abstrakta överväganden och dialektisk ordstrid."¹¹

Fascismen fick sin filosofi efterhand, men ägde från början "ett djupt inre samband med vår samtids filosofiska evolution".¹² Fascismen vände sig mot materialismen, positivismen och den "mekaniska världsförklaringen". Man anknöt till den nya idealismen formulerad av exempelvis den franske filosofen Henri Bergson. Det är dock "händelsernas logik" som kommer före teorin. Man kan i ena läget vara reaktionär, för att i nästa stund vara revolutionär. Endast en sak består och det är nationalismen, kärleken till det italienska folket.¹³

ARBETARNA OCH ARBETARRÖRELSEN

Mussolini är inte arbetarfientlig, han älskar arbetarna, bryr sig om dem. Han kommer ju själv ur dess led, skriver Hjertén i sin biografi.

Många av deras krav – till exempel 8-timmars arbetsdag – är rimliga och skall respekteras. Varför? Av nationella skäl. Arbetarna är italiennare och del av nationen. Fascismens nya demokrati vill förbättra arbetarklassens andliga och materiella villkor för att stärka helheten, den italienska statsbildningen.¹⁴ Att arbetarklassen i kraft av sin numerära storlek skulle få större inflytande på samhällsstyret avfärdas som en dåraktig metafysisk idé. De saknar mognad och andlig bildning. Inte heller arbetarrörelsen är någon fiende. Den verkliga fienden är socialist- och kommunistpartierna och deras korrupta, onationella ledare. Här finns dock en tvetydighet att uppmärksamma. Med arbetare menar nämligen Hjertén/Mussolini något annat än vi föreställer oss. De har inte kroppsarbetare i åtanke. Man definierar helt enkelt om arbetarbegreppet. Arbetare är "alla nationens produktiva krafter"¹⁵, dit räknas såväl andligt som materiellt arbete. Kampen står alltså inte mellan arbete och kapital, nej, den står mellan "arbete-re" och "parasiter". Klassdimensionen upplöses och avlöses av en motsättning mellan närande och tärande krafter. De verkliga arbetarna, exempelvis industriarbetarna, hamnar i kategorin parasiter eftersom de medelst strejker tillfogar ekonomin, det produktiva arbetet, allvarliga skador.

Hjertén faller, som sagt, många hårda ord om den italienska socialismen: den är materialistisk, naiv och brutal. Den uppmuntrar lättja och förakt för arbetet. Det verkligt stora hotet kommer emellertid från kommunismen och den klass som anammat dess idéer: industriarbetarna. Medan socialismen betraktas som ursprungligen en "tysk importvara" – alltså onationell och anti-italiensk – ses kommunismen som en rysk import. "Sovjetregimens införande i Ryssland har på ett onat sätt bidragit att brutalisera den italienska socialismen, som redan från början var ganska radikal."¹⁶ Kommunismen passar Italien mycket dåligt. "Man kan icke tala om kommunism i ett land, där människorna äro förfinat, gudomligt personliga", citerar Hjertén instämmande Mussolini.

"Den avsedda kommunistiska revolutionen intresserade sig icke det minsta för helheten, den var ämnad att tillgodose ett klassintresse; alltså var den reaktion och tyranni."¹⁷ Kommunismen är reaktionär, det är Hjerténs slutsats. Den slår vakt om klassintressen och därmed kan den inte vara revolutionär. Endast fascisterna har genomfört en verklig revolution. Detta är en intressant tanke som haft stor betydelse för fascismens genomslagskraft. Genom att förespråka en total revolution som går ut på en andlig pånyttfödelse av nationen kunde man framstå som radikalare än socialister och kommunister som endast ville förändra ett "ytfenomen" som kapitalismen. Fascisternas tal om en "ekonomilös" era tilltalade småborgerskapet som drabbats hård av den ekonomiska krisen.¹⁸ För Hjertén är socialister och kommunister obildade materialister som inte kan höja sig över egenintresset; men man bör då uppmärksamma vilken oerhörd stor plats ekonomin i själva verket upptar i Hjerténs böcker. Närmare bestämt finns en akut spänning mellan andlighet och (ny)liberal ekonomisk teori, mellan idealism och behovet av en balanserad budget. Först kommer talet om nationens och alla italiennares väl och ve, sedan talet om den "borgerliga medelklassen" som "statskroppens ryg-

rad"¹⁹. Det stora bekymret är att borgerligheten pauperiserats. Den ekonomiska situationen under kommunisternas revolt var illavarslande: "En universitetsprofessor avlönades med 15.000 lire, under det en sjöare i Genua tog in 50.000 plus skattefrihet och gratismacaroni."²⁰ Fascismens ekonomiska program rättade till missförhållandena.²¹

STARK STAT OCH SVAGT PARLAMENT

Hjertén avvisar idén om den totala staten som griper in på samhällslivets alla områden: "Fascismen förkastar absolut den socialistiska tendensen, att statsstyrelsen bör ingripa på snart sagt alla områden av det medborgerliga livet."²² Staten skall vara begränsad – men stark och auktoritär. Den har tre ansvarsområden: att garantera den inre ordningen, yttre försvar och utbildning. På dessa områden kräver den auktoritära staten obönhörlig lydnad och underkastelse. Ohörsamhet tolereras inte, utan nedkämpas omedelbart. För att skydda lagen kan staten använda vilka medel som helst. Den starka staten ersätter den svaga utdöende liberala. Hjertén avvisar all styrning av ekonomin. Således är det föga förvånande att han vill slå vakt om den privata äganderätten. Den nya statsmakten upphäver inga klasskillnader eftersom den tvärtom är hierarkisk. "Medborgarna skola vara likställda inför lagen, men de varken kunna eller böra vara det i sin sociala ställning."²³ Fascismen återinsätter en "naturlig hierarki" och en "demokratisk aristokrati" i samhället. De styrande tillhör en "andlig elit".²⁴ Hjertén hävdar sedan att en viss "klasscirkulation" är av nöden så att inte de övre och de undre samhällsskikten degenererar, (en för övrigt typisk nykonservativ tanke).

MONARKIN

Det fascistiska programmet synes, trots försäk-ringar om motsatsen, rymma mer av traditionellt reaktionärt tankegods än revolutionär omvandling av makt- och ägandestrukturen. (Hjertén anar kritiken men försöker neutralisera den med ett Mussolinicitat, som går ut på att "reaktionär" är bara ett ord som inget betyder!) Redan i sin första skrift framhåller författaren att tiraderna mot storkapitalet snarare bör ses som skapade efter "propagandatekniska hän-

syn”²⁵. Sin bestående insats har fascismen i bekämpandet av ”fackföreningsproletariatet”. Konservatismen framträder i skarp relief när fascismens förhållande till monarkin dryftas. Under fascismens kampår fanns, med Mussolinis ord, en ”republikansk tendens” inom rörelsen. Denna försvann strax innan maktövertagandet. Enligt Hjertén var fascismen aldrig någon principiell motståndare till monarkin. Futuristernas våldsamma anti-klerikalism var inte representativ. Fascismen kan och bör vara monarkisk och rojalistisk. Monarkin skall representera nationen och den historiska kontinuiteten. ”Monarkin skall vara inkarnationen av statsbegreppet.”²⁶

FASCISMTOLKNINGAR

Låt oss konfrontera en kritisk läsning av Hjerténs idéer med olika tolkningar av fascismens egenart.

Enligt det traditionellt liberala synsättet är fascismen en sjukdom i samhällskroppen som botas genom upplysning och spridande av de goda liberala värdena. Fascismen, heter det, är inget strukturellt samhällsproblem. Det finns inget samband mellan samhällsformationen och de fascistiska rörelserna. Fascismen betraktats istället ur ett psykologiskt – eller mer exakt ett patologiskt – perspektiv: en ledare (en Führer) ”förtrollar” och ”förleder” massorna till krig och undergång. Den liberala tolkningen ser fascism som en blandning av maktbegär, nihilism och ondska. Fascismens ideologi (om vi överhuvud kan tala om en sådan) spelar en sekundär roll; den kommer i efterhand för att legitimera det som är huvudmålet: makten.

Går vi sedan över till marxistiska föreställningar om fascismen, finner vi, grovt sett, två olika strömningar. Den ”ortodoxa” ersätter det liberala psykologiserandet med en ”ekonomistisk” tolkning. Man inriktar sig på kapitalistklassens behov av att med ytterligt reaktionära medel slå tillbaka arbetarklassen. Den ”tredje periodens” kommunistiska teoretiker jämställ-

de den fascistiska reaktionen med all annan kapitalistisk reaktion, och försummade tillfället att se vad som var radikalt annorlunda och nytt i Mussolinis och Hitlers rörelser. Fascismen blev helt enkelt ointressant.

Problemet med den en liberala och den vulgärmarxistiska tolkningen är reduktionismen: man fränkänner idéer och det ideologiska en egendynamik. Om nu fascismen ”bara” var ett uttryck för maktsjuka och nihilism, eller ”bara” ett uttryck för kapitalets behov – hur blev den då denna massrörelse? Och hur kunde den behålla makten under en så lång period? Teorierna kunde inte förklara fascismens dragningskraft på massorna, hur den som rörelse kunde mobilisera tusen och åter tusen småborgare, proletariserade studenter, intellektuella och industriarbetare. ”Vulgärmarxismens” svar rymde, till skillnad från liberalismens, dock en väsentlig sanning när den påvisade en förbindelse mellan kapitalism och fascism. Fascismen föds endast i kapitalistiska samhällen.

Det fanns emellertid teoretiker som försökte fånga dynamiken i fascismen och på så vis överskrida reduktionismen. Dessa fascismanalyser (som påbörjades vid Mussolinis makttillträde 1922 och fortsatte in på 30-talet i kampställning mot rådande kommunistisk taktik) har fallit i glömska. Teoretiker inom Komintern producerade sofistikerade och nyanserade analyser av den italienska fascismen. I det tyska KPD fanns Klara Zetkin och Karl Korsch, i det italienska PCI Antonio Gramsci och Ignazio Silone. Gemensamt för dessa var en mer komplex tolkning av fascismen som kapitalintressets uttryck. Tonvikten låg på fascismens motsägelsefulla natur. Mellan fascismens revolutionära retorik och dess förankring i småborgerskapet å ena sidan och det reaktionära målet å den andra fanns en motsättning, liksom det fanns en motsättning mellan rörelsens sociala bas och regimens sammansättning. Fascismen var på en och samma gång en av kapitalet relativt oberoende massrörelse och en historisk kraft, vars yttersta

mål var att stärka kapitalets makt och förrinta arbetarorganisationerna. Att fascismen var en massrörelse med syfte att skapa en politisk hegemoni erkändes inte av alla marxister, men för de självständigt tänkande stod det klart att det rörde sig om en reaktionär folklig mobilisering. Gramsci skrev: ”Fascismens karaktäristiska kännetecken är att den har lyckats samla småborgarna i en massorganisation. Det är första gången i historien som detta hänt.”²⁷ Men klassanalysen fokuserade inte blint på medelklassen.²⁸ Hur skulle småborgarna ensamt kunna ta makten? Den politiska och kulturella hegemonin fordrade stöd från samtliga klasser, det var Gramscis slutsats i nederlagets stund.

Mellan fascismens revolutionära retorik och dess förankring i småborgerskapet å ena sidan och det reaktionära målet å den andra finns en motsättning, liksom det finns en motsättning mellan rörelsens sociala bas och regimens sammansättning. Tråden togs sedan upp av Leo Trotskij som såg fascismen som ett medel för att mobilisera och organisera småborgerskapet i finanskapitalets tjänst. Fascismen bär därmed på en inre motsättning mellan småborgerskapets målsättning och fascismens antiproletära syften. Motsättningen visar sig i kontrasten mellan fascistisk teori och praktik. Dessa fascismens motsägelser/motsättningar är fullt synliga hos Hjertén, trots att han – som alla fascisterna – försöker skyla över dem. Trots sina ovärderliga förtjänster lyckades inte heller dessa teoribildningar helt överskrida ”ekonomismen”. Klassperspektivet, kapitallogiken och den politiska analysen tog överhanden och ideologianalysen glömdes bort.

LIBERALA FÖRNYARE: DEN ”NYA SKOLAN”

Inom forskningen har man delvis slagit in på andra vägar. I nyare fascismstudier (1980- och 90-talen) polemiserar man mot den traditionella bilden av fascistisk ondska och nihilism. Det nya perspektivet består i att man upphör att betrakta fascismen utifrån. Alla externa förklaringar, vare sig det gäller ”kapitalism”, ”ondska” eller ”modernisering” lämnas därhän. Föregångarna inom forskningen är den israeliske historikern Zeev Sternhell och amerikanen Stanley Payne, den senare återopad i många svenska verk om nazismen. På dessas axlar vilar Roger Griffin och Roger Eatwell som är talesmän för en förment ”ny konsensus” (Griffins ord) inom forskningen.²⁹ Det man är överens om inom denna nya akademiska skolbildning är att fascismen skall ses som bestående av en uppsättning idéer eller myter. Fascismens politiska stil, organisation och regim är rotade i 30-talets politiska kultur och kan därför inte vara ”paradigmatiska”. Göran Dahl och Conny Mithander har introducerat den nya forskarskolan och sammanfattar trenderbrottet så här:

”I polemik mot den traditionella fascismforskningen har den ”nya skolan” ett ideologibaserat fascismbegrepp. Fascismen ses först och sist som en ideologi (ett tankemönster med sina specifika försanthållanden, värderingar och normer), lika koherent och sammanhängande (eller lika lite) som andra ideologier (socialism, liberalism och konservatism)”³⁰.

Fascismen ses som en ideologi bland andra, lika sammansatt som socialism och liberalism. Myten om nationen tilldelas en central ställning. Roger Griffin betraktar som fascismens kärna eller ”kärnmyt”, dess ”palingenetiska ult-

Borgarklassens diskreta charm

ranationalism". Begreppet är en konstruktion utifrån latinets *palin*, åter, och *genesis*, ursprung. Man framhäver därmed fascismens "positiva" och utopiska ideal, drömmen om en pånyttfödd nation och en "ny människa". Det finns onekligen en poäng med detta "inifrån-perspektiv" och det är att man bättre förstår fascismens självbild och dragningskraft. Hjertén tolkade mycket riktigt den italienska fascismen som en "pånyttfödelse" av det eviga Rom. För honom, och idolen Mussolini, var nationen det enda riktigt beständiga i fascismens idévärld; den var dess kompass och slagruta.

Den "nya skolan" är alltså något viktigt på spåren när den framhäver fascismens "konstruktiva" sida. Tyvärr är det ett projekt som snabbt havererar. Det sker när man polemiserar mot äldre forskningstraditioner. Mot den etablerade tesen om fascism som högerextremism hävdar man att den är "varken höger eller vänster" utan en "tredje väg" (mellan kapitalism och kommunism). Därtill betonas fascismens heterogena klasstöd i polemik mot marxismens idé om medelklassen som den grundläggande samhällsklassen.³¹ Om det sistnämnda bör tilläggas: visst var det en mängd olika grupper som anslöt sig till Mussolini – officerare, studenter, småjordbrukare med flera – men den övervägande delen kom från lägre medelklass. Detta noterade också Hjertén.³²

Vidare förkastas rörelseperspektivet med orden att rörelser är kontextberoende. Perspektivet flyttar fokus bort från fascismens eviga kärna: ideologins nationalism. Men den fascistiska ideologin är inte mindre dynamisk än själva rörelsen. Den revolutionära fascismens program från 1919 rymde antikapitalism och antimonarkism, men den segrande fascismen avvecklade alla dessa idéer.

ÄR FASCISMEN EN SOCIALISM?

Under senare år har åsikten att fascismen är en socialism vunnit spridning i den vetenskapliga och politiska debatten. Zeev Sternhell menar att fascismen är socialistisk eftersom den har sitt ursprung bland socialister som inte är marxister. Var inte självaste Benito Mussolini ursprungligen socialist? På detta kan man svara: visst var Mussolini socialist, men en mycket märklig sådan. Hans "socialism" var av nitzscheanskt och sorelianskt märke.³³ Steget till fascismen togs när han övergav och bröt med de socialistiska idéerna om proletär internationalism, klasskamp och socialisering av ekonomin.

Problemet med Sternhell med flera är de följer Mussolini och de fascistiska tänkarna i spåren utan att ifrågasätta deras utsagor. I ett sådant idéklimat är det upplysande att läsa en författare som Ivar Hjertén. Dagens forskare och politiska kommentatorer tycks nämligen ha förträngt den kollektiva skräck och förlamning som bolsjevikernas revolution ingöt i det europeiska borgerskapet. Fascismens primära mål var att förrinta bolsjevismen och stärka den rådande ordningen. Fascistregeringen var en "reaktion mot en i Italien till absurditet driven och ännu i vissa länder florerande förföljelsepolitik mot kapitalet, som saklöst kan betecknas som en av världshistoriens största dumheter".³⁴ Medlet var en "nationell och borgerlig samling på bred front" som Hjertén skriver.³⁵ Och vidare:

"Bolsjeviksjukan var ingen specifikt italiensk åkomma. Den var en farsot, som, mer eller mindre våldsamt grasserande, spred sig över

Fascistiska slagskämpar

nästan hela kulturvärlden. /... / Vad som skilde Italien från andra länder, var blott, att sjukdomsförloppet här, på grund av vissa nationella lynnesdrag, blev mera akut än annars, och att läkekrisen, genom fascismen, just därför kom hastigare och i sin våldsamhet mera typisk än i det övriga Europa. Det är detta som gör att Europa har all anledning att studera fascismen så grundligt som möjligt och ur detta studium hämta all tillgänglig lärdom."³⁶

BRISTANDE METODOLOGI

Allvarlig kritik kan riktas mot själva sättet att bedriva ideologianalys. De nutida akademiska fascismforskarna övertar helt sonika fascisternas syn på sig själva, deras definitioner och begrepp (t.ex. "tredje vägen"). Fascismen är "varken höger eller vänster" eftersom Mussolini säger att den är det. En på detta vis bedriven karaktäristik får allvarliga konsekvenser. Hur i grunden problematisk det rent idémässiga synsättet är, förstår man om inte annat efter att ha läst följande rader av Dave Renton:

"Ingen förnuftig människa skulle främst förklara Förintelsen utifrån det sättet som förövarna tolkade den. Så hur kan de professionella historikerna försvara en teori som använder sig av fascistiska källor som viktigaste utgångspunkt för att förstå fascismen."³⁷

Renton slår huvudet på spiken: Förintelsen definieras aldrig med förövarnas begrepp, men däremot fascismen. Det är ett stort problem. På det praktiska planet får tillvägagångssättet tragiska konsekvenser; misstolkas vi budskapet så underlättar vi också för en återkomst. Om fascismens ses som en slags "tredje väg" eller en "ny religion", ja då har fascisterna kammat hem halva segern: de representerar ju bara en ideologi bland andra, en ideologi som dessutom inte längre har mycket med svart- och brun-

skjortor att skaffa. De praktiska implikationerna av det nya fascistbegreppet är följande för dess svenska uttolkare:

"Icke-fascistisk intolerans, etnisk enögdhet, antiislamism, antiamerikanism och extrem högerpopulism utgör troligen långt allvarligare hot mot det fria och öppna samhället än de små fascistiska grupperingar som trots allt finns."³⁸

Antiamerikanism? Läser jag rätt? Frikopplar man fascismen från högerextrema ideologier och härskande samhällsgrupper då hamnar man i verklighetsfrämmande resonemang som ovan. Någon antifascism går inte att bygga utifrån sådan forskning, eftersom man presenterar ett så snävt och "opolitiskt" fascistbegrepp. "Den slutar i bästa fall där analysen borde börja: med konstaterandet att det trots alla variationer går att prata om fascismen som ett allmänt begrepp" skriver Magnus Hörnqvist mycket träffande om universitetsforskningen.³⁹

Teoretiskt består problemet i en ofullständig metodologi. Varje vetenskaplig undersökning om fascismen bör naturligtvis inledas med en beskrivning av studieobjektet. Man försöker förstå aktörerna och deras tankekapelser utifrån deras egen horisont. För detta krävs inlevelse och engagemang i den andres sätt att se och uppleva. Hur tänker en fascist? Vilka är dennes intentioner? Den "sympatiska" eller förstående läsningen är en oundgänglig del av det vetenskapliga arbetet, men den idéhistoriska analysen måste sedan gå vidare från texten till kontexten. Vi skapar då en nödvändig distans till studieobjektet. Idéer och teorier relateras till den omgivande miljön. För att lyfta fram innehållet måste forskaren analysera idéerna och ideologin som moment i en bredare kultur- och samhällsutveckling. Men dagens fascistforskare isolerar idéerna från alla sociala och ekonomiska fakta och kan därför inte se att de fascist-

tiska idéernas explosiva utveckling svarar mot vissa samhällsgruppers behov i samtidskontexten. Att behöva påpeka vikten av en "misstankens hermeneutik" känns överflödigt, eftersom all kulturkritik och ideologianalys från Nietzsche till Marx just går ut på att avslöja den dolda meningen i budskap. Saker och ting är kort sagt inte vad de ser ut att vara. Vi får alltså inte, som dagens fascismforskare, ta fascismen för vad den säger sig vara; definitioner och analyser bör ske med begrepp som ej hämtats ur den fascistiska verktygslådan. Det kritiska perspektivet gäller i synnerhet en teoribildning som den fascistiska, som så uppenbart försöker dölja i vems eller vilkas intresse den agerar

EN FOGYTA

En ideologikritiskt läst Ivar Hjertén säger oss mer om fascismen än många av dagens ledande forskare. Hjertén är förhållandevis uppriktig i sina texter. Historieskrivningen är förvisso skev, analyserna likaså, fascisternas fysiska våld tonas ned och så vidare, men han döljer aldrig helt vad det är fråga om. Hans tal om fascismen som stående bortom ideologier, partier och rörelser är bara alltför ihåligt och suddas snabbt ut av honom själv. Poängen är att Hjertén vill ha ett hierarkiskt och auktoritärt samhälle och han säger det öppet. Häri liknar han Adolf Hitler i *Mein Kampf*, som från början – på tjugotalet – deklarerade att han stod på borgerlighetens sida mot kommunismen, men skiljer sig avsevärt från senare fascister och anti-fascister, vilka fördunklat fascismen genom att i den se en vision om ett "klasslöst" samhälle. Denna Hjerténs relativa brist på "falskt medvetande" betingas säkert av de hårda klassmotsättningarna, men också av att fascismen var ett nytt fenomen och att dess värsta brott ännu ej begåtts (folkordet och förintelseförnekarna tillhör en annan era). På så vis är Hjertén oss till stor hjälp. Han tecknar fascismens medel- och överklassmässiga anlete och det uppifrån kommande klasshatet mot arbetarna. Vi kan vidare se att fascismen bygger på både konservatismen och liberalismen. Den upphäver aldrig 1800-talets borgerliga ideologier, den radikaliserar och militariserar dem.

Ivar Hjertén avskydde demokratin, liksom han föraktade det stora folkflertalet. Begreppet "ny demokrati" var en retorisk dimbildning som knappast kunde dölja vad det var fråga om: en aristokratisk överhetsstat. Att demokrati-begreppet överhuvud finns med i boktiteln får ses som en eftergift till tidens prodemokratiska klimat. Hjerténs sympatier för en massrörelse som fascismen gör honom till en modern nykonservativ, men det aristokratiska draget är så markant att "folkligheten" framstår som halvhjärtad. "Massorna" är bara intressanta som material och språngbräda. I fascismen fanns möjligheten att rädda det gamla fördemokratiska privilegiesamhället. Hjertén är ingen revolutionär, trots sympatierna för den utomparlamentariska fascismen. Han använder förvisso revolutionsbegreppet, men tar avstånd från den revolutionära fascistens ideologi. Han säger det bra själv: "Endast genom att gå utanför lagen kunde fascismen återställa lagen."⁴⁰ Republikanismen och antikapitalismen var enligt Hjertén blott hugskott som den verkliga fasciströrelsen med tiden övervann. Det är den segrande fascistens ideologi – monarkismen, den ekonomiska liberalismen och den auktoritära

tära staten – som är fascistens kärna, och den som Hjertén sätter sitt hopp till. Av detta kan vi dra följande lärdom: politisk diktatur är förenlig med privat äganderätt och fri marknad. Fascismen är inte antiliberal i sin syn på kapitalismen.

Hjertén svävade på målet, men 20-talets marxistiska fascistteoretiker, liksom Herbert Tingsten (som vistades i Italien några år efter Hjertén), kunde visa att det rädde en stor skillnad mellan fascismen som rörelse och fascismen som regim. Där Hjertén är omedveten, eller slätar över, där för den marxistiska fascistanalysen oss på rätt spår. Dessa bortträngda alster visar att det från början fanns stor kunskap om vad fascismen gick ut på. De inre motsättningar som konstituerar fascismen kunde bara temporärt lösas till priset av ökat förtryck. Av den harmoniska samverkan mellan klasserna i en nationell gemenskap som sades vara målet blev intet. I såväl Italien som Tyskland omskapades och skärptes de sociala motsättningarna: lönerna sänktes, arbetstiden förlängdes, arbetet intensifierades etc. Mellanskikten utblottades och kapitalistklassen berikades. Men för dagens forskare är allt detta ointressant.

Jag tror att det är rimligt att se Ivar Hjerténs politiska författarskap som en slags ideologisk fogyta mellan konservatism och fascism. Det är skarven mellan den bildade, humanistiskt präglade borgaren och den auktoritära våldsförhållande fascistens som framträder när den förstnämndes ställning är hotad.

Vi som befinner oss i nytt sekel ser hur den hjerténska retoriken från det förra seklets första decennier åter blir användbar i kampen mellan klasserna. När samhällsklyftan blir för stor och den ekonomiska krisen för akut, krävs konservatism och myter för att lappa ihop såret. Åter hör vi nedsättande tal om "massan" och om behovet av ett starkt "ledarskap". Det är ett irrationellt tänkande som kan tyckas dött och begravet, men för en hotad borgerlighet och ett system i kris är det alltid användbart. Föraktet mot "massan" är ett förakt mot demokratin – den förhatliga "massdemokrati" som Hjertén och hans kretsar vände sig emot. n

NOTER

1. Sveriges Fascistiska Kamporganisation bildas 1925.
2. Ivar Hjertén, *Fascismen* (Västerås, 1922)
3. Ibid. s.7.
4. Ibid. s.7f.
5. Ibid. Hjertén har inte direkt fel när han radar upp det socialistisk och anarkistiska våldet. Sådant förekom. Men den revolutionära vänsterns våld var sporadiskt, medan de fascistiska våldsaktionerna var systematiska till sin karaktär. Av de tusentals politiska morderna under åren 1919-22 var det betydligt fler offer bland socialisterna. Se Stanley G. Payne, *A history of fascism 1914-1945* (London, 1997) s.105f.
6. Hjertén (1922) s.17.
7. Ibid.
8. Ibid. s.18.
9. Irredentism (av ital. irredento, obefriad) står för de italienska enhetssträvandena att införliva områden med italienskt språk (Malta, Korsika, Schweiz etc) med Italien.
10. Ibid. s.21.
11. Ivar Hjertén Mussolini och den nya demokratien (P.A. Norstedt & Söners Förlag, Stockholm, 1924) s.90.
12. Ibid. s.92.
13. Ibid. s.92.
14. Ibid. s.120f.
15. Ibid. s.123.
16. Ibid. s.82.

17. Ibid. s.125.
18. Resonemanget är hämtat från Georg Lukács Förnuftets bane-män (Arkiv, Lund 1985). Lukács behandlar i sin kritik av den tyska ideologin/filosofin föregångare till nazismen (Nietzsche, Heidegger, Spengler m.fl.) men analysen kan appliceras på den italienska fascismen.
19. Hjertén (1924) s.104.
20. Ibid.
21. Fascismens finansminister Alberto De Stefani prisas för sina finansiella reformer. Genom ny skattelagstiftning skyddade De Stefani kapitalbildningen: sänkt förmögenhetsskatt, mindre omfattande arvsskatt etc. (s.213-14).
22. Ibid. s.170.
23. Ibid. s.180. I sin utläggning om den "naturliga ojämlikheten" kommer författaren in på skillnaden mellan Italien och de nordiska länderna. I Italien är ojämlikheten mer "naturlig" än t.ex. i Sverige. "Italienaren har en klar intuition av att greven och miljonären kunna och böra göra åtskilligt, som deras skräddare eller chaufför icke böra göra." (s.181). Vi har mycket att lära av italienarna, konkluderar Hjertén.
24. Ibid.
25. Hjertén (1922) s.27.
26. Ibid. s.144.
27. James Joll Gramsci (Stockholm, 1974) s.54.
28. Marxisten Arthur Rosenberg gick i broschyren *Fascismen som massrörelse* (1934) till attack mot den vulgärmarxistiska klassanalysen. Han skrev ironiskt att "småborgaren var den hemlighetsfulla makt, med vars hjälp Mussolini och Hitler tillkämpat sig segern. Grönsakshandlaren Fritz Schultze växte ut till demoniska proportioner." Gunnar Gunnarson, *Fascism och klassher-ravälde. Förtryckets historia 1789-1982* (Tidens Förlag /Stockholm, 1983) s.15f.
29. För en svensk presentation av den "nya konsensus"-skolans fascistteoretiker, se Göran Dahl och Conny Mithander "Vem är fascist, och vad skall vi göra åt honom?" i *Tvårsnitt 1998/4*.
30. Dahl & Mithander.
31. Se Dahl & Mithander.
32. Hjertén (1924) s.96
33. George Sorel (1847-1922) var en fransk filosof och syndikalist som predikade mytens, viljans och "våldets" betydelse för klasskampen. Sorel var däremot inte speciellt intresserad av att förbättra arbetarklassens ekonomiska situation. General-strejken – hans teoretiska innovation – var för honom en mytisk konstruktion, ingen realitet.
34. Ibid. s.212f.
35. Hjertén (1922) s.27. Nationell samling var unghögerns paroll. En inte särskilt vågad gissning är att Hjertén sympatiserade med denna riktning. Hans medförfattare, Rütger Essén, reste för SNFs räkning till fascistkongresser under 30-talet.
36. Hjertén (1924) s.230.
37. Dave Renton, *Fascism* (Pluto Press, London, 1999) s.28.
38. Dahl & Mithander.
39. Magnus Hörnqvist, "Förlorade år och vunna insikter".
40. Hjertén, 1924. s.182.

PLANEKONOMIN ÄR EN ÅTERVÄNDSGRÄND!

– om termostat, termometrar och röda eller blå cyklar.

Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden. Den tillspetsade slutsatsen drar Sten Ljunggren, socialist och ekonom, i följande artikel. Han dissekerar den sovjetiska planekonomins funktionssätt och ger sin syn på skillnaden mellan begreppen planhushållning, planekonomi och planerad ekonomi. Ljunggren knyter an till den diskussion som tidigare förts i Röda Rummet med utgångspunkt i hans egen bok *Marknad och kapital – ett omaka par*, där tvistefrågorna rör marknads respektive planens roll för en socialistisk ekonomi. Här polemiserar Ljunggren mot två olika uppfattningar som förut presenterats i debatten.

För att diskutera planekonomin är det nödvändigt med en viss distinktion av begreppet. Planekonomi är inte detsamma som planhushållning eller en planerad ekonomi, enligt min uppfattning.

De allra flesta ekonomier är mer eller mindre planerade. De som bestämmer ställer upp vissa mål och försöker sedan uppnå dem med olika metoder. Runt om i världen har regeringar sedan 1980 försvagat fackföreningar, genomdrivit en kraftig ökning av inkomst- och förmögenhetsklyftorna och ersatt offentlig service med privat. Ingen kan väl förneka att detta är ett resultat av planerade förändringar – av att politiska mål förmår styra ekonomin på ett genomgripande sätt. Inom ramen för EMU har det skett en samordnad, planerad och ytterst medveten förändring av de europeiska ekonomierna. Vi har fått sänkt ränta, mindre inflation, lägre budgetunderskott och en mindre offentlig sektor, högre arbetslöshet och större inkomstklyftor. Vi kan se att redan med traditionell penning- och finanspolitik har stora förändringar kunnat genomföras på ett planerat sätt i kapitalistiska länder.

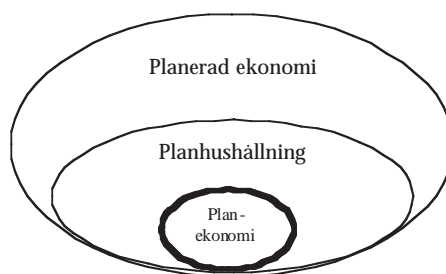
Före 1980 finns exempel på en mer direkt ingripande planering. Många kapitalistiska länder hade en omfattande statligt ägd företagssektor. Offentlig upphandling spelade en stor roll för att styra och påverka näringslivet. Vissa länder gick längre än så. Indien hade femårsplaner för industriell utveckling och Frankrike hade en ramplanering av industrin. Ministeriet för industri och teknologi i Japan har haft en stark roll som planeringsorgan.

Under andra världskriget hade de flesta länder, inklusive USA, ett ekonomiskt system som snarast kan betecknas som en planhushållning. Hela ekonomin ställdes om för ett enda syfte – att vinna kriget. Efter andra världskriget hade vi

i Sverige den så kallade planhushållningsdebatten. Socialdemokraterna förde fram förslag om långtgående offentlig styrning av näringslivet. Men! Varken under kriget eller i de socialdemokratiska förslagen om en planhushållning kan vi säga att det handlade om att införa en planekonomi.

Det går att säga att planekonomin är en planhushållning och en planerad ekonomi. Men av det följer inte att planhushållning, eller en planerad ekonomi, är en planekonomi (se figur 1).

Figur 1. Planerad ekonomi, planhushållning och planekonomi

Planekonomi är inte detsamma som planhushållning, eller en planerad ekonomi.

Planhushållning är ett vidare begrepp än planekonomi och när vi pratar om en planerad ekonomi är det ännu vidare. När vi diskuterar planekonomi, planhushållning eller en planerad ekonomi under socialismen är det ett problem att nästan alla icke-kapitalistiska länder under förra århundradet var planekonomier. Jugoslavien är ett undantag som varken var en planekonomi eller en planhushållning (periodvis var det knappt en planerad ekonomi alls). Kina idag skulle kanske kunna betecknas som en

planhushållning.

Det viktiga här är dock att planekonomi är ett distinkt historiskt fenomen för att styra ekonomin. Det är något som är helt skilt från begreppet en "planerad socialistisk ekonomi" och även från en "socialistisk planhushållning". En planekonomi strävar efter att avskaffa marknader i största möjliga utsträckning och ersätta dem med ett enda gemensamt företag, där så mycket som möjligt planeras i förväg.

Syftet med den här artikeln är att visa att denna lösning inte är ett hållbart alternativ för en socialistisk vision. Jag börjar med att diskutera de problem som fanns i den traditionella planekonomin. Självklart förvärrades dessa problem av att Sovjet var en diktatur, men det finns andra problem. Därefter kritiserar jag två förslag till reformering av planekonomin (Benny Åsmans i Röda Rummet nr1/2001 och Cockshott & Cotrells i *Towards a new socialism*, recenserad av Tomas Widén i Röda Rummet nr 2/2001)

DÅLIG ANPASSNING

Säg att den centrala planeringsbyrån beslutar att under den kommande femårsperioden ska ett visst antal röda och blå cyklar produceras. När cyklarna kommer ut i affärerna visar det sig att folk vill ha fler blå cyklar än vad som produceras och färre röda.

Resultatet blir att det uppstår köer för att få en blå cykel, samtidigt som lagren av osålda röda cyklar växer. Den ständigt återkommande bristen på vissa varor skapar ett speciellt konsum-

EN ARTIKEL AV STEN LJUNGGREN

Artikelförfattaren är lärare i företagsekonomi vid Uppsala universitet. Författare till ett stort antal debattböcker om ekonomi från ett socialistiskt perspektiv. Senast Marknad och kapital – ett omaka par 1998. Medverkar regelbundet i tidningen ETC:s nättidning.

tionsbeteende. När en attraktiv vara dyker upp i affärerna köper man inte vad man behöver, utan så mycket man någonsin kan. Sedan säljer man vidare, eller byter, eller hamstrar för eget framtida bruk. Eftersom folk köper för allt vad de kan förvärras bristerna och köerna växer. Hamstringen gör det näst intill omöjligt för planerarna att råda bot på köerna genom ökad produktion.

Den traditionella planekonomin saknar en mekanism som tillåter folks efterfrågan – deras tycke och smak – att påverka produktionens inriktning. Detta var från början av 60-talet ett ständigt problem.

I mitten på 60-talet dyker det upp en revolutionerande idé. Hög priserna på de blå cyklarna och sänk priserna på de röda! På det sättet ökar efterfrågan på de röda cyklarna och minskar på de blå. Det blir balans mellan efterfrågan och tillgång. Köerna för de blå cyklarna och lagren av de röda försvinner.

Detta, att anpassa priserna, men inte produktionen, var det huvudsakliga innehållet i försöken att reformera planekonomierna från mitten av 60-talet fram till dess att de bröt samman i början av 90-talet.

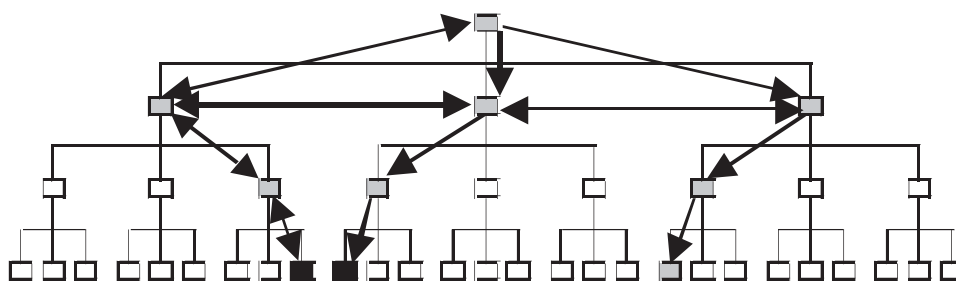
Det har inte saknats idéer om att skapa någon form av anpassning som tillåter folks efterfrågan att styra vad som produceras i en planekonomi. En sådan är att göra marknadsundersökningar – det vill säga att gå ut och fråga folk vilka varor de vill köpa. Dessa marknadsundersökningar skulle sedan ligga till grund för planeringen av konsumtionsvaror.

Men! De kapitalistiska storföretagen i världen satsar miljarder på marknadsundersökningar, sedan satsar de hundratals miljarder på reklam för att övertyga oss om att vad de producerar är precis vad vi vill köpa. Ändå visar det sig gång

HIERARKISK TRÖGHET

En annan lösning på "dilemmat" med att folk är helt oberäknliga är att låta planerna anpassas efter vad folk vill köpa. Uppstår det brist på en vara ska produktionen öka och blir det överskott ska den minska. En socialistisk planekonomi skulle bygga på planeringsorgan som planerar produktionen av konsumtionsvaror utifrån marknadsundersökningar och som, när det ändå uppstår obalanser, rättar till dessa genom att i efterskott förändra produktionen av vissa varor.

Figur 2: Relationer i en planekonomi

Kontakten mellan cykel- och färgfabriken måste gå upp och ner och åt sidan i planeringshierarkin.

En orsak till att detta aldrig genomfördes och inte kan genomföras är att själva planekonomin uppbyggnad gör varje förändring mycket komplicerad. Det saknades möjligheter – annat än genom administrativa beslut på högre nivå – för att länka samman de olika delarna av ekonomin. Alla beslut om förändring måste skjutas uppåt i systemet.

Säg att cykelfabriken verkligen vill anpassa sin produktion efter vad kunderna vill ha. Det är i

fabriken och säga att i fortsättningen vill vi ha mer blå färg och mindre röd.

Cykelfabriken lyder under ministeriet för varaktiga konsumtionsvaror, medan färgfabriken lyder under ministeriet för kemiska produkter. Cykelfabriken måste vända sig till sitt regionala ministerium och de tar (eventuellt) kontakt med det lokala ministeriet för kemiska produkter. Där svarar man att tyvärr innehåller den blå färgen andra kemiska ingredienser och tilldelningen fastställs på central nivå. Ärendet bollas upp till centralministerierna i Moskva.

Förändringen påverkar inte bara ministerierna för varaktiga konsumtionsvaror och för kemiska produkter. Även ministeriet för icke-metalliska råvaror och det centrala transportministeriet måste ta ställning. I bästa fall hamnar ärendet hos den centrala planmyndigheten som säger att det här är en bra idé och när vi räknar om alla materialbalanser inför nästa femårsplan, så ska vi naturligtvis ta hänsyn till dessa önskemål. Det gör de. Men fem år senare vill folk av någon anledning hellre ha röda än blå cyklar! Den traditionella planekonomin saknar helt enkelt utrymme för direkta horisontella relationer mellan företag. Alla beslut måste bollas upp och ner genom planeringshierarkin (se figur 2). För att få en realistisk uppfattning om problemen bör figuren multipliceras med kanske 20 i höjdlängd och flera tusen i sidled. Det fanns 1986 ungefär 49 000 industriföretag, 23 000 statliga jordbruk, 27 000 kollektivjordbruk, 47 000 byggföretag och närmare en miljon parti- och detaljhandelsföretag. Ekonomin omfattade över 24 miljoner produkter.¹

Lenin var oerhört imponerad av den planering som kapitalismen utvecklat inom företagen och ansåg att motsvarande planering av hela samhället skulle vara en förhållandevis enkel process:

"Alla medborgare blir tjänstemän och arbetare hos ett enda, hela folket omfattande statssyndikat. Det gäller rätt samordning, riktig arbetsmetod och lika lön. Registrering och kontroll härav har kapitalismen förenklats till enkla observations- och anteckningsoperationer som varje skriv- och läskunnig person kan utföra."

Men det är inte så enkelt. Alla har väl som barn lekt viskningsleken. Man sitter i en ring och viskar ett meddelande till sin granne. När den meningen gått runt hela ringen är den oftast helt oigenkännlig. På samma sätt är det med stora organisationer. Informationen försvinner på väg upp till toppen. Man brukar som en tumregel räkna med att 10 till 20 procent försvinner för varje nivå. Det här var inte särskilt akut för 1800-talets företag med kanske 1 000 anställda.

Bild: Ellen Rönnblad

"När det gäller konsumentprodukter är problemet ännu värre..."

på gång att det finns varor som folk inte vill köpa. En av de riktigt vackra sakerna är att folks beteende inte kan förutspås eller planeras.

sig orealistiskt eftersom man inte har några incitament för att göra den förändringen. Men säg att man tar beslutet ändå. I grannskapet ligger den färgfabrik som levererar färg till cykelfabriken. Tyvärr kan man inte bara gå över till färg-

Faktum är att det var först på 1930-talet som forskare började studera hur information förändras när den överförs mellan människor. En del anser att det nu finns en lösning på detta problem i form av modern informationsteknik. Men då missar de själva poängen. Det är inte ett tekniskt överföringsproblem, utan det handlar om hur och vad människan förmår uppfatta. Även Lenins observations- och anteckningsoperationer var tekniskt mer än väl förmögna att överföra mer information än vad människor förmår hantera. Den sovjetiska planekonomin byggde okritiskt på föreställningen att en organisation kan fungera som en mekanisk bygglåda där nya kuggjul kan läggas till i all oändlighet.

Kapitalismen har infört mängder av förändringar – funktionell organisation, divisionalisering, matrisorganisationer, profitcenters, målstyrning, självstyrande grupper, platta organisationer, projektorganisationer, flödesorienterade organisationer, och så vidare – för att kunna hantera allt större företag.

Men det finns två helt avgörande skillnader mellan ett kapitalistiskt storföretag och en samhällsekonomi. För det första styrs det kapitalistiska företaget av ett enda mål – högsta möjliga lönsamhet. Ju högre upp i hierarkin, desto färre mått på vad som verkligen händer, och desto mer koncentration på det enda övergripande målet – lönsamhet. Det går inte att styra en samhällsekonomi på samma endimensionella sätt, och med fler och motsägelsefulla mål ökar informationsmängden expotentiellt.

För det andra, och ännu viktigare, så kan de kapitalistiska storföretagen göra sig av med de enheter som inte uppfyller planmålet – maximal lönsamhet. När en enhet läggs ner kommer företaget inte att ha något ansvar eller några kostnader för dem som arbetade där. Inom ramen för ett helt samhälle går det naturligtvis inte att på detta sätt göra sig av med enheter som inte uppfyller planmålen till fullo.

Trots alla nya organisatoriska uppfinningar och trots att de kapitalistiska företagen kan styra utifrån ett enda övergripande mål, så har inget kapitalistiskt storföretag lyckats växa sig större än runt en halv miljon anställda. Och i en planekonomi av Sovjets storlek handlar det om över 100 miljoner människor.

En fungerande planekonomi som omfattar hundratals miljoner människor är en omöjlighet. Vi kan styra komplicerade mekaniska förlopp därför att vi har en mycket detaljerad kun-

Tävlingar mellan fabriker fördes med stor intensitet. Pressen drev en del fabriker att förfalska sina siffror.

skap om dessa processer. Den nivån av kunskap kommer samhällsvetenskaperna aldrig att nå och därför går det inte heller att styra på det sätt som planekonomin förutsätter.

Till skillnad från Lenin, som såg det hela som enkel bokföring, såg Trotskij problemen. Han skrev 1932:

"Om det existerade en allsmäktig ande, som samtidigt kunde registrera alla naturens och samhällets processer, som kunde mäta deras rörelser, då skulle naturligtvis en sådan ande i förväg kunna konstruera en felfri och uttömmande plan. En plan som börjar med antalet hektar vete och fortsätter till sista knappen i en kostym."

I verkligheten föreställer sig byråkratin ofta att

just en sådan ande står till dess förfogande. Det är därför som den så lätt befriar sig från marknadens och rådsdemokratins roll."

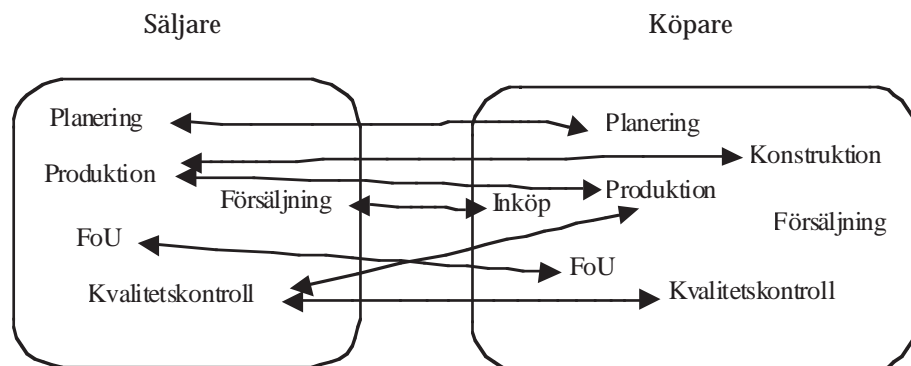
Det finns de som tycks tro att datatekniken ger oss en sådan allsmäktig ande. Men problemet är som sagt inte tekniskt, utan det handlar om mänsklig förmåga och om hur vi som människor löser sociala problem, nämligen genom att bygga sociala nätverk.

HORISONTELLA RELATIONER SAKNAS

Om problemen hade begränsats till så pass enkla saker som röd eller blå färg, så hade kanske den planekonomiska modellen kunnat hantera dem. Men relationer mellan företag är långt ifrån så enkla. Planekonomin bygger på samma grundtanke som traditionell nationalekonomisk marknadsteori, nämligen att produkter och tjänster är homogena – röd färg är röd färg. Det betyder att det enda vi behöver för fullständig kunskap är kvantiteten röd färg och priset/kostnaden för denna röda färg. Men i verkligheten är få produkter och tjänster homogena. De är istället heterogena, de är olika på ett nästan oändligt antal sätt.

Det räcker inte med att ha kunskapen – så och så många liter röd färg till det och det priset. Röd färg kan komma i mängder av kvalitéer med olika egenskaper. Vad som passar i en given situation kan inte sammanfattas i en enkel statistik som sedan kan skickas upp i planeringshierarkin. Vad som passar kan bara avgöras genom att prova, misslyckas och prova igen. Den kunskapen kan bara fås genom en intensiv interaktion mellan cykelfabriken och färgtillverkaren.

Figur 3: Relationer mellan två företag i en marknadsekonomi

Samspelet mellan leverantör och kund kräver en anpassning av en mängd processer. Allt från utveckling, planering, produktion, och kvalitetskontroll till administrativa processer.

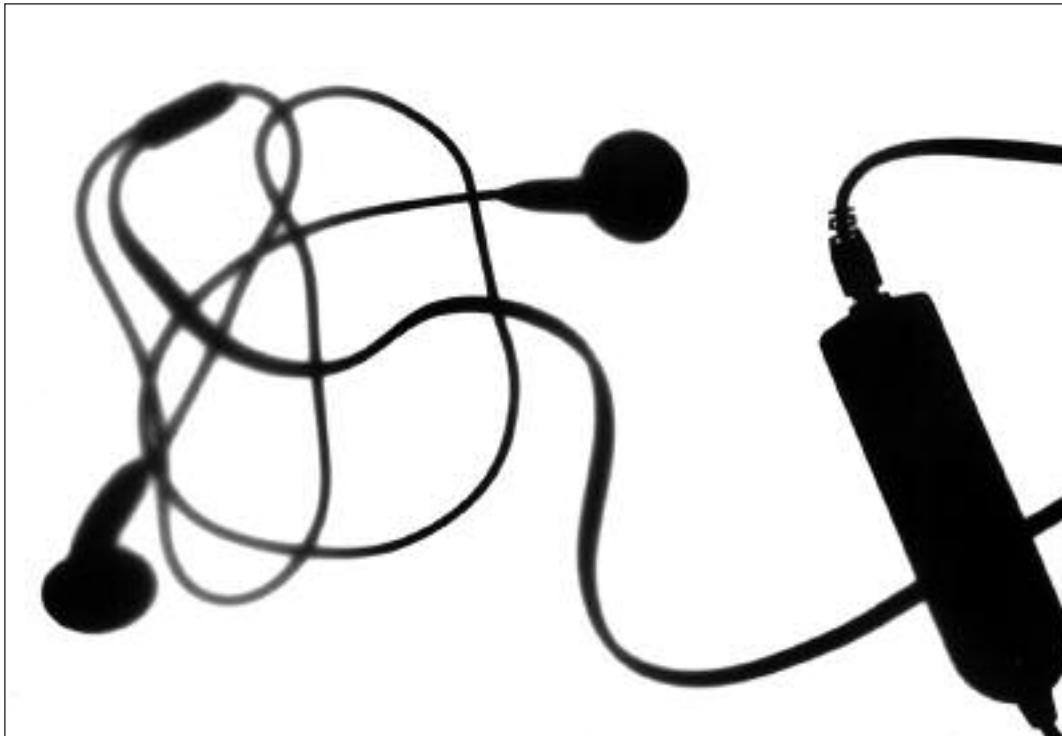

Bild: Ellen Rönnblad

”...Planekonomin saknar förmågan att låta nya varor göra sig gällande.”

Jag har för att belysa detta saxat lite ur en lärobok i företagsekonomi.⁴ Förhållandet mellan leverantör och kund kan beskrivas som en interaktion, ett samspel. Interaktionen är ett sätt att lösa problem. Det kan handla om att finna lösningar som är mer kostnadseffektiva, som är bättre anpassade till kundens produktion, bättre anpassade till kundens rutiner, till de krav kundens kund ställer på produkterna, etc. Det kräver ett utvecklat samspel mellan företagen och inom företagen (se figur 3 föregående sida).

Kvalitetsförbättringar är sällan resultatet av ett storslaget internt produktutvecklingsarbete i ett företag. Det är snarare en följd av ett samspel – eller kanske snarare konfrontation – mellan problem och möjligheter i flera olika företag. Det är en konfrontation som sker inom ramen för förbindelser mellan företagen och inte ute på en anonym marknad. Ett exempel från förhållandet mellan ett pappersbruk och ett tryckeri: *”Det sker förändringar av papperskvaliteter hela tiden. Det är främst pappersbruken som för att vara konkurrenskraftiga utvecklar nya kvaliteter. Men tryckarna har ett intresse av att påverka den utvecklingen. Interprints tryckeripersonal har möten med pappersbrukets tekniker för att diskutera kvalitetsutvecklingen.”*⁵

I relationerna skapas en ”tyst kunskap” (engelska: tacit knowledge), som bara kan erövrats genom erfarenhet. Kunskapen går inte att kodifiera och sätta ner i statistiska eller andra rapporter som kan överföras till andra.

Det här samspelet saknades nästan helt i den sovjetiska planekonomin. När det förekom var det i form av illegala kontakter mellan företagen. De sovjetiska företagen hade ingen eller mycket lite kontakt med sina leverantörer och kunder. Den enda kontakt de utvecklade var med den närmast överstående planmyndigheten. Leverantörer och kunder var helt anonyma. Det fanns inget samspel, ingen möjlighet att lära sig av relationen till dessa. All form av anpassning skedde indirekt, via planeringshierarkin.⁶ Det är ibland slående vilka likheter som finns mellan planekonomin och den klassiska nationalekonomiska bilden av hur marknader fungerar. Nationalekonomins bild av marknader är

också en plats som saknar sociala relationer och där köpare och säljare är helt anonyma för varandra.

Kan man inte tänka sig en planekonomi där de kontakter mellan företag som var förbjudna i den sovjetiska planekonomin, är tillåtna? Jo, det skulle utan tvekan förbättra läget. Men jag tror inte det löser problemen.

Planekonomin är en myndighetsorganisation. Och det är något visst med myndigheter. De har alltid rätt – vare sig vi tycker om det eller inte. Cykelfabriken och färgtillverkaren kan säkert komma på en lösning tillsammans. Men om någon av deras överordnade planmyndigheter (eller någon sidoordnad) inte tycker om lösningen så faller allt platt till marken. Så varför ens försöka? Särskilt som det är besvärligt att lära om och att anpassa sig. Det kräver stor ansträngning. Och om det ändå är planmyndigheterna som bestämmer, så varför ta på sig allt besvär? Sedan kanske det inte finns någon bra lösning mellan cykelfabriken och färgtillverkaren. Det bästa kanske skulle vara att avbryta samarbetet. Men i en planekonomi är det inte ett beslut som cykel- och färgtillverkarna kan ta. Det är planmyndigheten som beslutar vem som ska leverera vad till vem.

För att samspelet ska vara något annat än ett spel för gallerierna krävs att de två har verklig bestämmanderätt. Även om företagen ges rätt att hålla kontakt och lära av varandra kommer situationen annars att vara densamma som inom ett stort företag, det vill säga att när det verkligen gäller är det en överordnad nivå som bestämmer. Vi hamnar på ruta ett igen. Detta är något som har fungerat för storleksordningen 500 000 anställda, som i ett stort företag, men inte för 100 miljoner, ett helt samhälle

INGEN OVÄNTAD FÖRNYELSE

Hur finner vi ny kunskap? På vilket sätt produceras upptäckter? Ett sätt är att man sätter igång en planerad sökprocess för att lösa ett visst problem. Här har planekonomin inget handikapp. Sovjetunionens förmåga att genom en planerad sökprocess lösa problem inom militär- och rymdteknik var klart imponerande.

Processen passade synnerligen väl ihop med planekonominns sätt att fungera.

Men mycken ny kunskap och många nya upptäckter kommer inte till på detta rätlinjiga och planerade sätt. En förvånande stor andel av alla upptäckter är inte resultatet av en sådan planerad sökprocess. Helt plötsligt finns en lösning på problem som vi inte ens visste fanns. För den typen av upptäckter finns inget utrymme inom planekonomin.

Nya och oväntade lösningar uppkommer i interaktionen mellan köpare och säljare. De uppkommer i en social miljö som är diversifierad. I en homogen miljö är sannolikheten för oväntade upptäckter mycket låg. Den planekonomiska miljön ger inte utrymme för de skillnader, de sociala kontakter och det oberoende som krävs för att nya idéer ska bryta fram. Företagen har inte de täta och fortgående relationer med sina kunder som kan resultera i nya, oväntade upptäckter.

Och, om det ändå skulle dyka upp en oväntad upptäckt, är det bäst att tåga still. Det finns inget utrymme för att utnyttja upptäckten direkt i förhållande till kunden. All interaktion sker via en överordnad planmyndighet. Den överordnade planeringsmyndigheten vet inget om missade tillfällen. Den kommer aldrig att kunna bestraffa de företag som inte tar tillfället i akt. Men den som ändå försöker, riskerar att bli varse att den nya upptäckten inte fungerar. Och då kan planmyndigheten utnyttja sin makt och vidta åtgärder mot den som satsat på ett misslyckande. Företagen lär sig att negligera nya upptäckter. De har inga möjligheter att pröva dem i direkt interaktion med sina kunder eller leverantörer och uppåt finns inget att förlora på att inte ändra något, medan varje förslag till förändring innehåller risken för ett misslyckande. Vissa saker kan inte planeras fram. De bara händer, någon griper ett tillfälle i flykten. Det betyder inte att ingenting kan eller bör planeras. På många områden behövs en omfattande planering och styrning. Men! Planekonomin bygger på att all ekonomisk verksamhet kan och ska planeras. Det stryker den del av upptäckter som är oväntade. I en planekonomi skapas ytterst sällan det oväntade, och om det sker finns inget utrymme för att prova om det fungerar.

När det gäller konsumentprodukter är problemet ännu värre. Planekonomin saknar förmågan att låta nya varor göra sig gällande och, vilket är lika allvarligt, den saknar förmågan att sortera bort misslyckade produkter.

Hur får vi nya konsumtionsvaror? Jo, ett företag beslutar sig för att försöka få folk att köpa en viss produkt – exempelvis freestyle. Först är det bara någon procent som köper den nya varan. Sedan kan flera saker hända. Produkten kan bli en masskonsumtionsartikel, vilket betyder att bruket sprider sig från den första procenten till fem, tio och sedan kanske ända upp till 90 procent av konsumenterna. Produkten kan också förbli en exklusiv vara som aldrig når mer än en liten del av befolkningen, vilka å andra sidan är beredda att betala lite extra. Slutligen kan produkten bli ett misslyckande. Efter att de första kunderna provat den är det inga fler som vill ha den och inte heller de första är beredda att fortsätta betala priset för den. Det viktiga här är att oberoende av vad som sedan händer är alla nya produkter små och osäkra i början.

Säg att vi nu i demokratisk ordning (riktigt hur det ska gå till för hundratusentals produkter, förstår jag inte) beslutar om vår produktion av konsumtionsvaror. En procent av befolkningen vill kanske prova, medan 99 procent tycker att den är onödig. Beslutet kommer nästan alltid att bli att vi inte ska producera något av den nya varan. Man kan naturligtvis tycka att samhället på detta sätt kommer att bli befriat från en massa skräp. Men vi kommer också att gå miste om en mängd varor som människor funnit stor glädje av.

Säg att beslutet blir att en ny spännande produkt läggs in i planen. Det kräver beslut om investeringar i nya fabriker, förändrade leveransnormer för insatsvaruleverantörer, ändrade normer för transportbolag, nya leveranslistor för mellanhänder och att butikerna krävs på utrymme för den nya produkten – för att bara nämna ett fåtal av de steg som ingår i en produktionskedja. Ramarna för detta fastställs i femårsplanen, vilket främst påverkar investeringar, leverantörer och transportbolag. Detaljerna som gäller ända ned till butiksnivån fastställs i ettårsplanen. Och sedan visar det sig att konsumenterna inte vill ha den nya spännande produkten! Sådant händer faktiskt till och från i dagens ekonomi, trots miljardsatsningar på reklam. I en planekonomi skulle produkten med största säkerhet fortsätta att produceras, trots att den inte efterfrågas till det pris det tar att täcka kostnaderna.

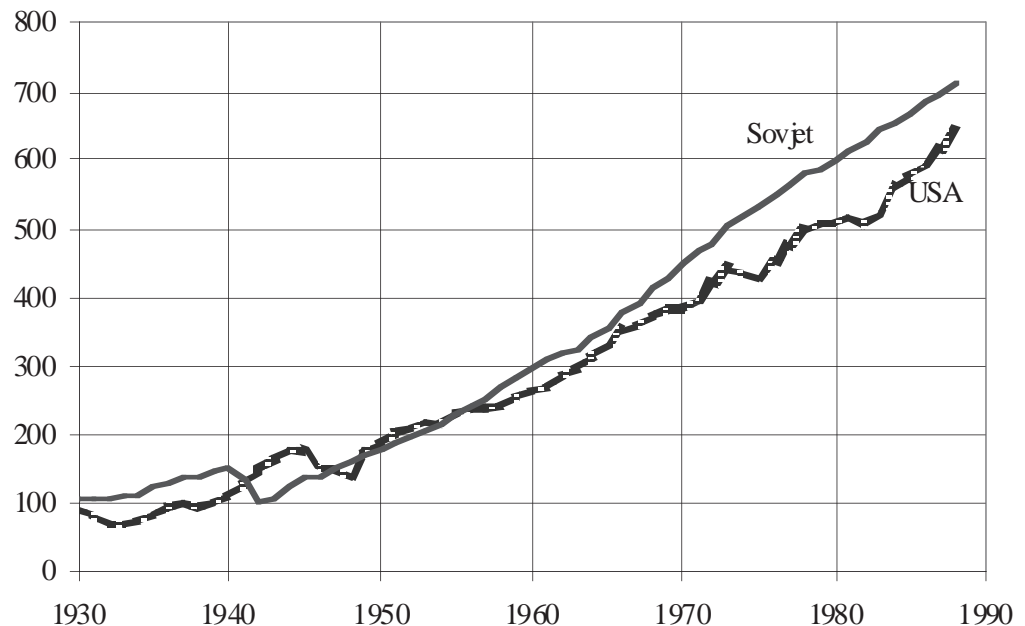
PRIMITIV TILLVÄXT

Den sovjetiska planekonomin var ett fungerande verktyg för att uppnå ett enda mål – snabb produktionsökning räknat i ton och styck. Här kan planekonomin visa på imponerande tillväxt under en lång tid (se figur 4).

De officiella siffrorna över tillväxttakten, som gavs av sovjetiska myndigheter, var klart överdrivna. Jag har i enlighet med CIA:s uppskattningar dragit ner dem till 60 procent av de officiella sovjetiska siffrorna. Om CIA:s uppskattningar var för pessimistiska, så kommer den sovjetiska prestationen att vara ännu bättre. Redan i början på 60-talet började inriktningen på tillväxten att ifrågasättas, även av ledningen i Sovjet. Chrustjev talade om att det inte längre räckte med att visa diagram över ökad stål- kol- och cementproduktion. Befolkningen krävde mer. För att svara på ett gryende missnöje med hur planekonomin fungerade genomfördes upprepade större reformer 1965, - 67, - 72, - 76, - 79 och -82⁷. Man försökte med regionalisering, med att "strömlinjeforma" planeringsbyråkratin, med nya matematiska metoder tillsammans med datorisering av planeringen, prisreformer, allt mer komplicerade belöningsystem, marknadsundersökningar och ökad satsning på produktion av konsumtionsvaror.

Ingenting av detta förmådde dock ändra de grundläggande dragen i planekonomin. Man lyckades aldrig anpassa produktionen efter konsumenternas tycke och smak. Man lyckades inte ens öka andelen konsumtionsvaror i förhållande till produktionsmedel, trots att det var ett ständigt återkommande mål sedan 1965. Den hierarkiska uppbyggnaden med långa kontaktvägar upp och ner i planeringsbyråkratin förändrades inte i någon nämnvärd utsträckning. Inga horisontella relationer för anpassning mellan företag etablerades. Det gavs inga svar på

Figur 4. BNP-tillväxt i USA och Sovjet (1929=100)

Källa: B.R. Mitchell, *International Historical Statistics*, OECD, *Economic Outlook December 1989*, FN, *Economic Survey of Europe in 1988-89*, D. M. Nuti, *Perestroika: transition from central planning to market socialism*, i *A European Forum* nr7/88.

hur oväntade upptäckter skulle kunna genereras eller, om de ändå hände, skulle kunna tas in i planeringen. Det enda sättet att få in nya konsumtionsvaror var att i begränsad omfattning kopiera garanterade framgångar från Väst.

EN DEMOKRATISK PLANEKONOMI?

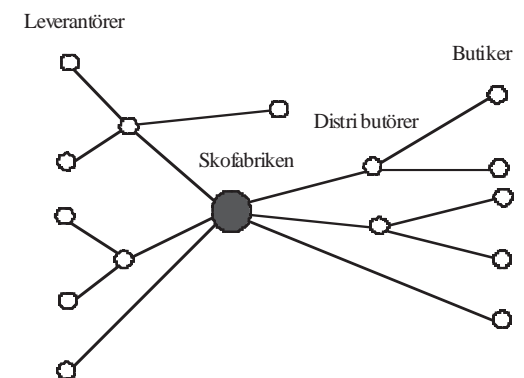
Benny Åsman skriver i Röda Rummet nr1/2001 att en socialistisk planekonomi inte behöver diktera hur många skor fabriker Bergström eller den kollektivägda skofabriken i Torp ska producera. Däremot bör den demokratiska beslutsprocessen befatta sig med hur många nya skofabriker som det ska investeras i. Med modern dator teknik, internet och administrationsteknik finns, enligt Åsman, alla förutsättningar för att en demokratisk beslutsprocess ska kunna planera samhällsekonomin. De lokala investeringsråden kan ha till uppgift att värdera vilka investeringar som bör prioriteras på orten. De regionala investeringsråden inventerar och diskuterar regionens behov och prioriteringar. Samma kedja av informationsflöde och demokratiska diskussioner följer sedan på nationell och internationell nivå. Endast genom en ständig fram-och-tillbaka- process där information, diskussioner och beslut tas av majoriteten kan de investeringar som är nödvändiga och önskvärda mejslas fram.

Om Benny Åsman menar att vissa lokala, regionala, nationella eller internationella investeringsbeslut ska tas på politisk väg, så har jag i princip inget emot det. Möjligen kommer vi att vara oense om vilka och hur många. Men jag tror inte det är det han ser framför sig. Det Benny Åsman vill ha verkar vara ett system där produktionens inriktning genomgående styrs med planekonomiska metoder.

I dagens marknadsekonomi – och i den framtida självförvaltade marknadsekonomi jag ser framför mig – är skofabriken i Torp inbäddad i ett nätverk av relationer. Skofabriken har flera

leverantörer, som i sin tur har leverantörer och andra kunder. Skofabriken säljer till olika mellanhänder och butiker. (se figur 5)

Figur 5. Ett nätverk av relationer

På en marknad är varje företag inbäddat i ett nätverk av relationer.

För att få en uppfattning om nätverken är det nödvändigt att komma ihåg att varje enskild förbindelse kan vara minst lika komplicerad som den som visades i figur 3. Det är också ett nätverk som inte är lokalt begränsat, utan det sträcker sig nationellt och internationellt.

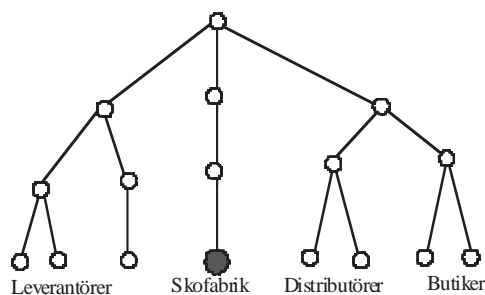
Om vi bryter upp dessa relationer till förmån för en inordning av varje företag i en hierarkisk planekonomi, så kommer vi att möta de brister jag tidigare tagit upp. Om företagen får bestämma antalet produkter så minskar problemen kanske något. Men de försvinner inte. Frågor om vem som ska leverera vad till vem kommer att behöva bollas upp och ner i planeringsbyråkratin. Det kommer inte att bli särskilt mycket lättare för företag att anpassa sig till varandra, eftersom varje anpassning i stor utsträckning är knuten till investeringar (som ju bestäms högre upp i hierarkin). I och med att företag inte kan

Arbetare i den tunga industrin uppmanades att uppfylla alltmer orealistiska produktionsmål

bryta utbytet kommer pressen på anpassning att minska. Argumenten för att förnyelseprocesser är svåra i en planekonomi kommer att vara lika giltiga här som de var för den traditionella planekonomin. Det kommer att se ut på samma sätt (figur 6).

Figur 6. Samma planekonomiska modell

I en planekonomi inordnas företagen i en hierarki.

Benny Åsman skriver att General Motors omsättning är större än Danmarks BNP. "Ändå råder ingen marknadsanarki mellan GM:s produktionsenheter och underleverantörer. Allt är planerat i minsta detalj. 'Just-in-time'-metoder styr varuflödet inom koncernen och underleverantörerna hålls i strama tyglar för att produktionskedjorna inte ska brytas.", kommenterar han. Lars Henriksson har i en kritik av vänsterpartiets diskussion om ägandet och makten (Röda Rummet nr 1/2002) ett liknande exempel. I det avsnitt där han argumenterar för en demokratisk planekonomi skriver han: "De all större koncernerna har, inom sig själva, en detaljerad och toppstyrd internationell planekonomi."

Men det är en väldigt stor skillnad på ett lands BNP och ett företags omsättning. Ska man jämföra storleken på ett lands och ett företags ekonomi så är det relevanta måttet företags förädlingsvärde (summan av löner plus bruttovinster, eller omsättningen minus kostnaderna för alla inköpta varor och tjänster). Ett enklare och mer relevant mått är antalet anställda. Och här är även en liten ekonomi som Danmarks många gånger större än GM med dess en halv miljon anställda. Storleken är viktig, särskilt när vi börjar prata om planekonomier med tio- och hundratals miljoner. Och det finns, som jag nämnt, två alldeles avgörande skillnader. Den första är att hela GM kan styras utifrån ett enda mål maximal lönsamhet. Det kan man inte göra med en utvecklad samhällsekonomi (och knappast med en outvecklad heller). Den andra är att GM alltid kan lägga ner enheter, eller göra sig av med leverantörer som inte uppfyller lönsamhetsmålet. Det kan man inte heller göra i ett samhälle.

Benny Åsman säger själv att ekonomin inte ska styras av vinstintresset, utan av folks behov. Men folks behov är ju näst intill oändligt varierade. När jag går in på OBS finns det 10 000 varor. Jag kanske konsumerar 500, möjligen 1 000 av dem under ett år. Men mitt (eller någon annans) individuella konsumtionsmönster kan gälla som absolut norm för alla andra. Ett tillspetsat exempel: En person kanske kan läsa något hundratal böcker per år. Det ges ut tusentals böcker på svenska varje år. Ska vi begränsa sortimentet? Jag för min del tycker att en socialistisk ekonomi borde handla om ett större sortiment – och inte bara vad gäller böcker. Hur ska en demokratisk församling kunna fatta meningsfulla beslut om de investeringar som är nödvändiga för att tillhandahålla de 10 000 varor som finns på OBS? Det är helt enkelt inte

möjligt.

Resultatet kommer att bli att planeringen hamnar i händerna på byråkrater, samtidigt som det kommer att ställas starka krav på att sortimentet dras ner. Det har förekommit förslag (dock inte från Benny Åsman) om att lösa detta genom att låta datorer ersätta marknaden. Med datorns hjälp kan alla koppla in sig på den centrala planeringsdatorn och välja sin framtida konsumtion (i detalj för det närmaste året och mer grovt för de kommande fem). Den centrala planeringsdatorn väger samman alla önskemål och skickar ut produktionsorder till fabriker, sköter distributionen till närmaste butik och sist men inte minst kontrollerar om jag har råd att betala för det jag vill ha.

Detta diskuterades främst i Östtyskland årtiondena före murens fall. Den borgerliga nationalekonomin bygger på att människan är perfekt informerad och alltid gör helt rationella val. Till detta lägger datasocialisterna att hon också ska vara en perfekt planerare. Hon ska i förväg kunna bestämma hela sin konsumtion och sedan lita på att datorerna sköter allt. Hur skulle jag kunna veta i mitten på 80-talet att jag mot slutet av 80-talet skulle vilja lägga betydande summor på persondatorinköp? Personligen skrämmer mig den här modellen mer än vad byråkratsocialismen gör.

EN NY SOCIALISM?

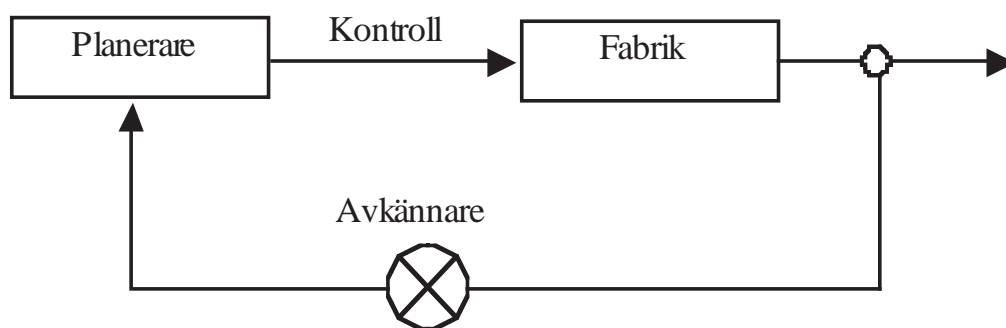
I boken *Towards a New Socialism* (anmäld av Tomas Widén i Röda Rummet nr2/2001) argumenterar Paul Cockshott och Allin Cottrell för en planekonomi byggt på matematiska lösningar. De skriver:

"Vi föreslår ett system av datoriserad planering, som inbegriper detaljerade simuleringar av ekonomins beteende. För att göra detta möjligt måste centraldatorerna tillföras kopiösa mäng-

der av teknisk information, till exempel listor av de produkter som produceras och regelbundna uppdateringar av de teknologier som används i varje enskild produktionsprocess. Andra datorsystem måste ha data om tillgängliga lager för alla typer av råmaterial och om varje maskinmodell, så att dessa begränsningar kan matas in i planeringsprocessen.⁸

Framställningen är nerlusad av matematik. Men deras grundläggande bild av hur en planerad ekonomi fungerar är rätt enkel. "Planering kan ses som ett delområde inom styrtekniken, studiet av reglersystem."⁹ Ett exempel på detta är en termostat (figur 7).

Figur 7. Planekonomin som en termostat

Källa: Efter Cockshott & Cotrell, sid 84.

Med en termostat bestäms den önskade temperaturen, en avkännare känner av den faktiska temperaturen och om mål och faktisk temperatur inte stämmer sker en återkoppling som aktiverar en korrigerande process i form av att exempelvis stänga av eller på spisplattan. Den här bilden kan man finna i många amerikanska läroböcker i Management.¹⁰ Den är betydligt ovanligare, för att inte säga obefintlig, i företagsekonomisk forskning. En motbild till planeringen som en termostat är att se systemet som ett förhållande mellan en person och en termometer. Det är en bild som kan karakterisera planering av självförvaltande enheter i en socialistisk ekonomi.

I det följande har jag härddragit de två bilderna och försökt karakterisera vad som utmärker bilden av planeringen som termostat, respektive som person/termometer (figur 8 ger en sammanfattning).

Svensk uppslagsbok (1954) ger följande förklaring till ordet termostat: "Av grekiskans thermos - varm, och statos - stående. Anordning för konstanthållande av temperatur." Själva definitionen av termostat som "konstanthållande" ger associationer till något *statiskt*. Förklaringen till ordet termometer är: "Av grekiskans thermos - varm, och metron - mått. Instrument för mätning av temperatur." Poängen med att mäta något kan bara härröra ur det faktum att detta något förändras - är *dynamiskt*.

Det ligger i termostatens natur att målen är givna. Jag sätter en önskad temperatur och förväntar mig att termostaten ska sköta jobbet, att hålla den temperaturen. En termostat karakteriseras av *givna mål* och betoning på *måluppfyllelse* - inte förändring av målen. När jag betraktar en termometer är situationen annorlunda. Mitt syfte kan vara att få reda på hur jag bör

klä mig om jag vill gå ut, att bestämma mig för om jag överhuvudtaget ska gå ut, eller att helt enkelt bekräfta vad jag vet - idag var det verkligen varmt. *Målen är obestämda* och en väsentlig funktion hos termometeren är att jag efter att ha betraktat den kan *ändra mina mål* - jag kan besluta mig för att inte gå ut, som jag hade tänkt mig.

För att en termostat ska fungera måste vi ha full kunskap om våra mål och de samband som råder i systemet. Vi måste vara *färdiglärda*. När jag betraktar termometeren lär jag mig något lite - om än bara att just nu är temperaturen plus tio grader. Eller också bekräftar jag kunskap jag redan har - det är inte särskilt varmt just nu. När betraktandet kombineras med agerande (osagt i vilken ordning) lär jag mig något mer

bestående - det är inte skönt att vara ute i T-tröja när det är tio grader. Termometerbilden trycker mer på *lärande* än på full kunskap.

En termostat har en *komplex struktur* som bygger på *enkla och förutsägbara beteenden*. Utan enkla och förutsägbara beteenden kommer den komplexa strukturen att bryta samman. Synen på beteendena som enkla och förutsägbara är möjlig att upprätthålla i en värld där vi har givna mål, betoning på måluppfyllelse och att göra saker på rätt sätt. Med betoningen på obestämda mål, förändring av målen och på att göra rätt saker genom att lära får vi ett betydligt mer *komplext beteende* att ta hänsyn till. Samtidigt har vi i person/termometerbilden en förhållandevis *enkel struktur*.

Den vänstra kolumnen i figur 8 är för mig en rätt god karakteristik av vad som utmärker en planekonomi. Jag kan därför förstå varför förespråkare för planekonomi är förtjusta i bilden av en termostat. Det jag inte kan förstå är världsbilden, den syn på hur ett samhälle fungerar, som ligger till grund för resonemanget. Ett samhälle som har de dragen som termostatbilden förmedlar är för mig ett torftigt samhälle.

MATEMATISK SOCIALISM

Metoden för planeringen i den "nya socialism", som Cockshott och Cottrell förespråkar, är matematik. De tar bland annat upp input-output-tabeller, linjär programmering och användandet av datorberäknade priser, så kallade skuggpriser. Men det här är inte särskilt nytt. Alla tre metoderna återfinns i *Soviet planning today*¹¹ från 1972. De finns också utförligt redovisade i en sovjetisk bok om nya metoder för planering från 1975. I inledningen till den boken skriver akademiledamoten Fedorenko: "Den här boken reflekterar de viktigaste trenderna i sovjetiskt planering, vilka har bidragit till en ständigt, krisfri tillväxt av den socialistiska ekonomin."¹²

Det finns en metod hos Cockshott och Cottrell som jag inte känner igen från mina studier vid institutionen för öststatskunskap i Uppsala vid mitten av 1970-talet. Det är de matematiska algoritmer (som forskare utarbetat vid studier för att utveckla artificiell intelligens) som de anser vara viktiga verktyg för att få planekonomin att hålla sig i balans (exempelvis vad gäller utbud och efterfrågan).

Paul Cockshott är doktor i datavetenskap och Allin Cottrell professor i nationalekonomi. Båda dessa vetenskaper är strängt matematiska till sin natur. Jag har naturligtvis ingen möjlighet att bedöma värdet i dessa matematiska metoder (utom att de tre första inte tycks ha räddat den sovjetiska planekonomin). Men till skillnad från vad Tomas Widén ger uttryck för i sin anmälan av boken så bekymrar detta mig djupt. Det jag vet är att nationalekonomer nästan alltid kan förklara rätt komplicerade förlopp i efterhand med hjälp av sina matematiska modeller. Samtidigt lyckas de nästan aldrig förutsäga framtiden. Det inträffar alltid något oväntat som inte fanns med i de matematiska formlerna.

Det är ett kvalitativt språng från att, som nationalekonomerna, analysera och försöka förutspå ekonomin med hjälp av avancerad matematik, till att som Cockshott och Cottrell påstå att ekonomin kan styras av avancerad matematik. De försök som gjorts inom exempelvis aktiehandel att använda matematiska modeller för att styra köp och försäljning har, milt uttryckt, inte varit några stora framgångar. Ett tag gick det bra, men när något oväntat inträffade, löpte dataprogrammen amok och bidrog till att förvärra situationen.

Den demokratiska styrningen av den matematiska planekonomin, som C&C föreslår, är för mig mycket tveksam. De skriver: "För den ekonomiska planeringen föreslår vi ett system där

Figur 8. Planeringen som termostat eller termometer

Termostatbilden	Termometerbilden
Statisk	Dynamisk
Givna mål	Obestämda mål
Måluppfyllelse	Målförändring
Färdiglär	Lärande
Enkelt beteende	Komplext beteende
Komplex struktur	Enkel struktur

Planering som en termostat är en rätt träffande bild av planekonomin. Planering som person/termometer är mer i linje med vad en planerad socialistisk ekonomi byggd på självförvaltande företag skulle se ut som.

ett lag av professionella ekonomer presenterar alternativa planer som en planeringskommitté har att välja mellan. Endast de verkligt stora besluten (skattenivån, andelen av BNP som sätts på investeringar, hälsa, utbildning, etc) skulle gå till direkt folkomröstning."¹³ "Planeringen ska inte ligga under regeringens kontroll, utan under en övervakande kommitté som utses genom lottning bland alla medborgare."¹⁴

Det här är en kombination av en avancerad och ytterligt svärgenomtränglig planering och att

styrningen av dem som utför planeringen inte ska ske på politiska grunder. Jag kan inte se annat än att detta bäddar för ett expertvälde som skulle få den makt som dagens ekonomiska experter har att te sig helt betydelselös. Samhällsekonomi är sociala relationer skapade av människor. Kapitalismen har gett dessa – av vara naturlagar som människor inte kan påverka. En planekonomi som den Cockshott och Cottrell föreslår kan inte göra annat än att lyfta upp denna alienation till hittills helt oanade höjder.

Cockshott och Cottrells bok har nu givits ut på svenska med titeln *Planhushållning och direkt-demokrati*. Planhushållning har för mig en vidare innebörd än planekonomi och deras förslag är det mest extremt planekonomiska inlägg jag läst på länge. "Direktdemokrati" innebär för författarna ett radikalt avskaffande av all representativ demokrati – såväl parlamentarism som rådsdemokratiska strukturer. I stället vill de ha en modern och datoriserad version av den atenska direkta demokratin. Jag för min del har mycket svårt att se hur en demokratisk styresform som var anpassad för tiotusen fria män i Aten kan fungera inom ramen för en total planekonomi som omfattar tiotals eller hundratals miljoner människor

EN ÅTERVÄNDSGRÄND

Vissa av dagens socialister har, när det gäller analysen av planekonomin, inte dragit tillräckliga lärdomar av historien utan är fast i en föräldrad syn.

Marxismens klassiker var imponerade av den planering kapitalismen utvecklat inom fabriksportarna och ansåg att en motsvarande planering av hela samhället skulle vara en förhållandevis enkel process. Den då tongivande socialistiska ståndpunkten om det framtida samhället uttrycktes mycket tydligt av de ryska revolutionärerna Bucharin och Preobrazjenskij i *Kommunismens ABC* från 1922:

"Samhället kommer att förvandlas till en enorm arbetsorganisation för samfällid produktion. Det kommer varken att finnas uppsplittring eller anarki i produktionen. Ty, i en sådan samhällsordning kommer produktionen att vara organiserad. Företag kommer inte längre att konkurrera med varandra. Fabriker, verkstäder, gruvorna och andra arbetsställen kommer att bli som avdelningar i en enda folkets ekonomi.

*Det är uppenbart att en sådan omfattande organisation förutsätter en allmän plan för hela produktionen. Om alla fabriker och verkstäder tillsammans med hela jordbruket slås samman till ett enda enormt gemensamt företag, är det uppenbart att allting måste planeras minutöst."*¹⁵

Som vi sett ovan har den här bilden av den planerade socialistiska ekonomin som ett gigantiskt företag följt med sedan dess. Benny Åsman

använder General Motors för att övertyga om planekonomins möjlighet. Lars Henriksson är inne på samma tankar när han hänvisar till de stora koncernernas internationella planekonomi.

Men bilden haltar på flera punkter. Låt mig sammanfatta dem:

1) Det är en skillnad i storlek. De största kapitalistiska företagen har ett antal hundratusen anställda. Även en liten planekonomi skulle omfatta miljoner anställda och en medelstor skulle omfatta tiotals miljoner.

2) Kapitalistiska storföretag kan styras av en enda princip – maximal lönsamhet. Det underlättar planeringen oerhört. En socialistisk ekonomi kan inte styras efter en enda princip.

3) De kapitalistiska storföretagen kan enkelt befria sig från kostnaderna för de enheter som inte uppfyller planmålet. Det kan inte ett helt samhälle göra.

Storföretagen är auktoritära för att inte säga totalitära organisationer. Säger bilden av det kapitalistiska företaget oss något om vad som är möjligt och önskvärt i en demokratisk organisation?

Det förvånar mig att sinnebilderna för hur ekonomin ska styras under socialismen fortsätter att vara det kapitalistiska storföretaget – den mest effektiva organisationen för utsugning av människor som människan skapat! Det måste bero på att man, i likhet med Cockshott & Cottrell ser planering av stora organisationer som ett i huvudsak tekniskt problem. De flesta av oss kan se fördelarna med de tekniska landvinningar som gjorts under kapitalismen. Men! Styrningen av stora organisationer är inte i sig ett tekniskt problem, det är ett socialt problem. Med ett marxistiskt språkbruk tycker jag det verkar som dessa debattörer blandar ihop utvecklingen av produktivkrafter med hur produktionsförhållanden har utvecklats. De gigantiska koncernerna representerar inte en utveckling av produktivkrafterna, utan är en del av de kapitalistiska produktionsförhållandena.

Det förvånar mig också att personer som kallar sig antistalinister och demokratiska eller frihetliga socialister vägrar att se framväxten av planekonomin i sitt faktiska historiska sammanhang. Den viktigaste förklaringen till uppkomsten av detta ekonomiska styrsystem är att det så väl passade in i den stalinistiska diktaturens främsta strävan – att skaffa sig total kontroll över samhället.

Alla ekonomiska förändringar, från tvångskollektiviseringen på 1920-talet eller de forcerade femårsplanerna på 30-talet, till ett nästan oändligt antal ekonomiska reformer från 1960 fram till slutet av 1980-talet, har handlat om byråkratiens kontroll över ekonomin och inte om vad som i varje givet läge varit ekonomiskt motiverat.

En planerad socialistisk ekonomi som byggts upp under andra historiska omständigheter hade sett helt annorlunda ut. I en demokratisk socialism, och om basen för uppbygget hade varit starka, självständiga och arbetarstyrda

företag, så skulle den speciella ekonomiska formation som vi kallar planekonomi aldrig ha sett dagens ljus.

Min slutsats är, för att sammanfatta: planekonomin är en återvändsgränd!

Den saknar förmåga att anpassa sig efter folks skiftande behov, efter deras tycke och smak.

Dess hierarkiska uppbyggnad gör att förändringar som initieras underifrån är svåra att genomföra. Avsaknaden av horisontella relationer förhindrar anpassningar mellan olika produktionsenheter.

Förnyelse kan bara ske om den är planerad i förväg, aldrig som ett svar på en oväntad situation eller upptäckt. Det finns ingen anledning att sörja över planekonomins sammanbrott (däremot, självklart över vad planekonomierna i Östeuropa ersatts med). Jag tycker att en utgångspunkt för den viktiga diskussionen om hur en socialistisk ekonomi ska styras är att inse detta. Planekonomin är ett av den mänskliga historiens misslyckanden. Vi kommer ingensans genom att fortsätta att klamra oss fast vid den, i den ena eller andra formen. Det är nödvändigt att fundera på hur vi tar oss ut ur återvändsgränderna. I ett kommande nummer ska jag ge min syn på hur det kan gå till. n

Tidigare inlägg i Röda Rummets debatt om marknad, plan och socialism finns i alla numren från och med 1/99 till och med nr 1/01. Numren finns på tidskriftens hemsida http://hem.passagen.se/roda_rummet/, klicka på Arkivet

NOTER

- 1 Ericson, R. E.; The Classical Soviet-Type Economy: Nature of the system and implications for reform, i *Journal of Economic Perspectives*, Vol 5, Nr 4, Fall 1991.
- 2 Lenin, V. I., *Staten och revolutionen*, Stockholm 1964
- 3 Trotskij, L., *Bulletin of the opposition* no 31, 1932, citerat av Michael Ellman i *Soviet planning today*. Cambridge 1972
- 4 Ljung, J., m.fl., *Företag och marknad, samarbete och konkurrens*, Lund 1988
- 5 Brunsson, N. och Hägg I. (red), *Marknadens makt*, Stockholm 1992
- 6 Johanson, M.; *Searching the known, discovering the unknown*, Uppsala 2001
- 7 Ericson, R. E., a.a.
- 8 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., *Towards a new socialism*, Nottingham 1993, sid 125
- 9 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 62
- 10 Se ex vis Horngren, Foster *Cost accounting - A managerial approach*. 1991, sid 7.
- 11 Ellman, M., *Soviet planning today*. Cambridge 1972
- 12 Fedorenko, N. P.; *Economic development and perspective planning*, Moskva 1975.
- 13 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 186
- 14 Cockshott, W. P. & Cottrell, A., a.a. sid 188
- 15 Bucharin, N., och Preobrazjenskij, E., *The ABC of Communism*, i *Socialist Economics*, ed. Nove, A., och Nuti, D. M., Harmondsworth 1972

Stöd röda rummet

Postgiro 13 04 07 - 0

LEO TROTSKIJ:

Vad är nationalsocialism?

Naiva människor tror att kungamakten har sitt säte i kungen själv, i hans mantel av hermelin och hans krona, i hans kött och ben. Men i själva verket är kungamakten ett inbördes förhållande mellan människor. Kungen är kung bara därför att miljoner människors intressen och fördomar refrakteras genom hans person. När utvecklingens flod sveper bort dessa inbördes förhållanden, då visar sig kungen bara vara en urlakad människa med plussig underläpp. Den som en gång kallades Alfonso XIII skulle kunna utbreda sig över detta utifrån färska intryck.

Ledaren genom folkets vilja skiljer sig från ledaren genom Guds vilja i det att den förre tvingas röja väg för sig själv eller åtminstone hjälpa händelsernas gång med att upptäcka honom. Inte desto mindre är ledaren alltid ett förhållande mellan människor, det individuella tillfredsställandet av ett kollektivt behov. Kontroversen om Hitlers personlighet blir tydligare ju mer hemligheten med hans framgång söks hos honom själv. Ännu så länge skulle det vara svårt att hitta en annan politisk gestalt som i samma grad är brännpunkten för anonyma historiska krafter. Varje ursinnig småborgare skulle inte ha kunnat bli Hitler, men en partikel av Hitler är inneboende i varje ursinnig småborgare.

Den tyska kapitalismens snabba tillväxt före första världskriget betecknar inte på något sätt en enkel utplåning av mellanklasserna. Även om den ruinerade några av småbourgeoisien skikt, skapade den andra på nytt: hantverkare och butiksinnehavare kring fabriker, tekniker och direktörer i fabriker. Men samtidigt som de bevarat sig själva och även vuxit numerärt – den gamla och nya småbourgeoisien utgör något mindre än hälften av den tyska nationen – har medelklasserna förlorat den sista skuggan av oberoende. De lever i den storskaliga industrins och banksystemets periferi, de lever på smulorna från monopolens och kartellernas bord och de andliga allmosorna från sina teoretiker och yrkespolitiker.

Nederlaget 1918 reste en mur på den tyska imperialismens väg. Yttre dynamik omvandlades till inre. Kriget övergick i revolution. Socialdemokratin, som hjälpte hohenzollarna med att föra kriget till dess tragiska slut, tillät inte proletariet att föra revolutionen till dess slut. Weimardemokratin ägnade 14 år åt att hitta ändlösa ursaker för sin egen existens. Kommunistpartiet manade arbetarna till en ny revolution, men visade sig oförmöget att leda den. Det tyska proletariet genomgick krigets, revolutionens, parlamentarismens och pseudobolsjevismens uppgång och fall. När bourgeoisien gamla partier hade uttömt sig själva till botten, visade sig arbetarklassens dynamiska kraft också vara försvagad.

Kaoset efter kriget drabbade inte hantverkarna, gatuförsäljarna och de offentligt anställda mindre grymt än arbetarna. Den ekonomiska krisen i jordbruket ruinerade bönderna. Mellanskiktens nedgång innebär inte att de omvandlades till proletärer, eftersom proletariet självt avsondrade en gigantisk armé av kroniskt arbetslösa. Småbourgeoisien utarmning, som med nöd och näppe doldes av slipsar och strumpor av konstgjort silke, frätte sönder alla officiella troskläder och först av alla den demokratiska parlamentarismen.

Mångfalden av partier, valens kylslagna feber och de oändliga regeringsbytena förvärrade samhällskrisen genom att skapa ett kalejdoskop av resultatlösa politis-

ka kombinationer. I den atmosfär som blivit vitglödgd av krig, nederlag, krigsskadestånd, inflation, ockupationen av Ruhr, kris, nöd och förtvivlan, reste sig småbourgeoisien mot alla de gamla partier som hade lurat den. De bitande klagomålen från små egendomsägare som aldrig tar sig ur bankrutten, från deras universitetsutbildade söner utan ställning och klienter, från deras döttrar utan hemgift och friare, krävde ordning och en järnåve.

Nationalsocialismens banér höjdes av uppkomlingar från den gamla arméns lägre och mellersta officersled. Officerare och underofficerare, som dekorerats med medaljer för tapperhet i tjänsten, kunde inte tro att deras hjältemod och lidanden för fosterlandet inte bara hade mynnat ut i intet, utan inte ens gav dem några speciella anspråk på tacksamhet. Härav deras hat mot revolutionen och proletariet. På samma gång ville de inte försona sig med att av bankirerna, industriägarna och ministrarna skickas tillbaka till sina blygsamma poster som bokhållare, ingenjörer, postkassörer och skollärare. Härav deras "socialism". Vid Yser och Verdun hade de lärt sig att riskera sitt eget och andras liv och tala befallningarnas språk, som kraftfullt imponerade på småbourgeoisien bakom linjerna. Således blev dessa människor ledare.

I början av sin politiska karriär utmärkte sig Hitler enbart för sitt häftiga temperament, en röst som var högre än andras, och en intellektuell medelmåttighet som var mycket mer självsäker. Han förde inte in något färdigt program i rörelsen, om man bortser från den förolämpade soldatens hämndbegär. Hitler började med klagomål och missnöje över villkoren i Versaillesfördraget, de höga levnadskostnaderna, bristen på respekt för en meriterad underofficer och sammansvärjningarna bland bankirer och journalister med mosaik trosbekännelse. I landet fanns det gott om ruinerade och drunknade människor med sår och färiska blämärken. De ville alla slå näven i bordet. Detta kunde Hitler göra bättre än andra. Det är sant att han inte visste hur det onda skulle botas. Men hans haranger gav återklang, ena gången som befallningar och andra gången som böner riktade till ett obevekligt öde. Undergångsdömda klasser, liksom dödligt sjuka, tröttnar aldrig på att variera sina klagomål eller lyssna på tröstande ord. Hitlers tal var alla anpassade till detta tonläge. Sentimental formlöshet, frånvaro av disciplinerat tänkande, okunnighet jämsides med brokig lärdom - alla dessa minus förvandlades till plus. De försåg honom med möjligheten att förena alla typer av missnöje i nationalsocialismens tiggarskål, och leda massan i den riktning som den knuffade honom. I agitatorns medvetande bevarades allt som hade mötts med bifall från hans tidiga improvisationer. Hans politiska tankar var frukten av oratorisk återklang. Det var så urvalet av paroller gick till. Det var så programmet konsoliderades. Det var så "ledaren" tog form ur råmaterialet.

Mussolini reagerade från början mer medvetet på socialt material än Hitler, för vilken en Metternichs polismystik ligger närmare än Machiavellis politiska algebra. Mussolini är mentalt djävare och mer cynisk. Det kan sägas att den romerske ateisten bara använder religionen på samma sätt som polisen och domstolarna, medan hans kollega i Berlin verkligen tror på den romerska kyrkans ofelbarhet. Under den tid när den framtida italienske diktatorn betraktade Marx som "vår gemensamma odödliga lärare", försvarade han inte utan skicklighet den teori som i det nutida sam-

hällslivet främst ser ömsesidiga handlingar från två klasser, bourgeoisien och proletariet. Det är sant, som Mussolini skrev 1914, att det mellan dem finns ett otal mellanliggande skikt som förefaller utgöra "ett förenande nät för det mänskliga kollektivet", men "under krisperioder rör sig de mellanliggande klasserna, beroende på sina intressen och idéer, mot den ena eller andra av grundklasserna." En mycket viktig generalisering! Precis som vetenskaplig medicin utrustar en med möjligheten att inte bara bota den sjuke utan också skicka de friska att möta sina förfäder på snabbaste sätt, så gjorde den vetenskapliga analysen av klassförhållandena, som av sin skapare avsetts för proletariets mobilisering, det möjligt för Mussolini, efter det att han hoppat över till det motsatta lägret, att mobilisera mellanklasserna mot proletariet. Hitler genomförde samma bedrift när han översatte fascismens metodologi till den tyska mystikens språk.

De bål som bränner marxismens ogudaktiga litteratur belyser också på ett briljant sätt nationalsocialismens klasskaraktär. Medan nazisterna uppträdde som ett parti och inte som en statsmakt, fann de inget riktigt sätt för att närma sig arbetarklassen. Å andra sidan betraktade inte storbourgeoisien, inte ens de som stödde Hitler med pengar, hans parti som sitt. Den nationella "pányttfödelsen" förlitade sig helt och hållet på mellanklasserna, nationens mest efterblivna del, historiens tunga ballast. Politikens konst bestod i att sammanfoga småbourgeoisien till en enhet genom dess gemensamma fiendlighet mot proletariet. Vad måste göras för att förbättra saker och ting? Först av allt strypa de som befinner sig under. Småbourgeoisien, som är kraftlös inför storkapitalet, hoppas att i framtiden återvinna sin sociala värdighet genom att ruinerar arbetarna.

Nazisterna benämner sin omvälvning med den usurperade titeln revolution. Faktum är att fascismen, i Tyskland liksom Italien, lämnar samhällssystemet orört. I sig själv äger Hitlers omvälvning inte ens rätten till namnet kontrarevolution. Men den kan inte betraktas som en isolerad händelse; den är slutet på en cykel med chocker som började i Tyskland 1918. Novemberrevolutionen, som gav makten till arbetar- och bondräden, var proletär i sina grundläggande tendenser. Men det parti som stod i spetsen för proletariet återlämnade makten till bourgeoisien. I denna bemärkelse öppnade socialdemokratin kontrarevolutionens era innan revolutionen kunde fullborda sitt arbete. Så länge bourgeoisien var beroende av socialdemokratin, och därmed av arbetarna, behöll emellertid regimen inslag av kompromiss. Ändå lämnade den internationella situationen och den tyska kapitalismens inre situation inget ytterligare utrymme för eftergifter. Liksom socialdemokratin räddade bourgeoisien från den proletära revolutionen, kom fascismen i sin tur att befria bourgeoisien från socialdemokratin. Hitlers kupp är bara den sista länken i kedjan av kontrarevolutionära förskjutningar.

Småborgaren är fiendtlig till utvecklingsiden, eftersom utvecklingen oundvikligen går emot honom; framsteg har inte gett honom annat än oinlösliga lån. Nationalsocialismen avvisar inte bara marxismen utan också darwinismen. Nazisterna förbannar materialismen därför att teknologins segrar över naturen har betecknat det stora kapitalets seger över det lilla. Rörelsens ledare likviderar "intellektualismen" eftersom de själva är i besittning av intellekt av andra eller tredje graden, och framför allt därför att deras histo-

riska roll inte tillåter dem att föra en enda tanke till dess slutsats. Småborgaren behöver en högre auktoritet, som står över materien och historien, och som är tryggad från konkurrens, inflation, kris och auktionsförrättaren. Mot utvecklingen, materialistiskt tänkande och rationalism – från 1900-, 1800- och 1700-talet – ställs i hans medvetande en nationell idealism som källa till heroisk inspiration. Hitlers nation är småbourgeoisins egen mytologiska skugga, patetiska feberfantasier om ett tusenårsrike.

För att resa den över historien, ges nationen stöd av rasen. Historien betraktas som ett utflöde av rasen. Rasens egenskaper är konstruerade utan relation till samhällsförhållanden i förändring. Genom att avvisa "ekonomiskt tänkande" som tarvligt, sänker sig nationalsocialismen till ett lägre stadium: från ekonomisk materialism väddar den till zoologisk materialism.

Rasteorin, som tycks speciellt skapad för en anspråksfull självlärd individ som söker en universalnyckel till alla livets hemligheter, framträder som särskilt melankolisk i idéhistoriens ljus. För att skapa religionen om det rena tyska blodet, tvingades Hitler i andra hand låna rasismens idéer från en fransman, greve Gobineau, diplomat och litterär dilettant. Hitler fann den politiska metodologin färdigkonstruerad i Italien, där Mussolini i hög grad hade lånat från marxismens teori om klasskampen. Marxismen är själv frukten av en förening mellan tysk filosofi, fransk historieskrivning och brittisk ekonomi. Att i efterhand utreda idéernas genealogi, även de mest reaktionära och virriga, innebär att inte lämna ett spår av rasism kvar.

Den nationalsocialistiska filosofins oerhörda fattigdom hindrade naturligtvis inte de akademiska vetenskaperna från att ansluta sig i Hitlers kölvatten med alla segel hissade, när hans seger väl var tillräckligt tydlig. För majoriteten av professorsslöddret var Weimarregimens år perioder av upplopp och uppståndelse. Historiker, ekonomer, jurister och filosofer hade förlorat sig i gissningar om vilket av de stridande sanningskriterierna som var det rätta, dvs vilket av lägren som i slutändan skulle visa sig behärska situationen. Den fascistiska diktaturen utplånar alla Fausts tvivel och Hamlets vacklanden i universitetens katedrar. Från att ha befunnit sig i den parlamentariska relativitetens skymning, inträder kunskapen åter i det absolutas rike. Einstein har tvingats slå upp sina bopälar utanför Tysklands gränser.

På politikens plan är rasismen en andefattig och bombastisk variant av chauvinism i allians med frenologi. Liksom den ruinerade adeln sökte tröst i sitt blods förfining, så berusar sig den utarmade småbourgeoisien med sagor om sin ras speciella överlägsenhet. Det är värt att notera det faktum att nationalsocialismens ledare inte är infödda tyskar utan inkräktare från Österrike, som Hitler själv, från tsarrikets tidigare baltiska provinser, som Rosenberg, och från koloniala länder, som Hess, som är Hitlers nuvarande suppleant som partiledare. Ett barbariskt larm av nationalism vid civilisationens gränser fordrades för att hos dess "ledare" ingjuta de idéer som senare fann gensvar i hjärtat hos de mest barbariska klasserna i Tyskland.

Personlighet och klass – liberalism och marxism – är av ondo. Nationen – är god. Men vid privategendomens tröskel vänds denna filosofi ut och in. Frälsning ligger endast i personlig privategendom. Idén om nationell egendom är bolsjevismens avföda. När han för-gudligar nationen vill småborgaren inte ge den något. Han förväntar sig tvärtom att nationen ska begåva honom med egendom och rädda honom från arbetaren och domstolssbetjänten. Olyckligtvis kommer tredje riket inte att begåva småborgaren med något annat än nya skatter.

På den moderna ekonomins område, som är interna-

tionellt i sina band och anonymt till sina metoder, förefaller rasprincipen vara uppgrävd på en medeltida kyrkogård. Nazisterna börjar på förhand med eftergifter: rasens renhet, som inom andens rike måste bestyrkas av ett pass, måste på ekonomins område huvudsakligen demonstreras genom effektivitet. Under de nuvarande förhållandena innebär detta konkurrensförmåga. Rasismen återvänder genom bakdörren som ekonomisk liberalism, men befriad från politiska friheter.

Nationalsocialismen inom ekonomin reduceras i praktiken till kraftlösa men vildsinta utbrott av antisemitism. Nazisterna abstraherar ockrar- och bankkapitalet från det moderna ekonomiska systemet eftersom det tillhör ondskans ande, och det är som bekant just inom detta område som den judiska bourgeoisie intar en viktig ställning. När han böjer sig för kapitalismen i dess helhet, förklarar småborgaren krig mot vinningens onda ande förklädd till en polsk jude i långskörtad kaffan och vanligtvis utan ett öre på fickan. Pogromen blir det främsta beviset för rasmässig överlägsenhet.

Det program med vilket nationalsocialismen kom till makten påminner dock mycket om – en judisk diversehandel i någon avlägsen provins. Vad kan man inte hitta där – till låga priser och med ännu lägre kvalitet! Minnen av den fria konkurrensens "lyckliga" dagar, och dunkla frambesvärjningar av klassamhällets stabilitet, förhoppningar om kolonialimperiets pånyttfödelse, och drömmar om en tillsluten ekonomi, fraser om att återvända från romersk lag till den germanska, och böner om ett amerikanskt moratorium, en avundsjuk fientlighet mot ojämlikhet i gestalt av en egendomsägare i automobil, och djurisk rädsla för jämlikhet i gestalt av en arbetare i keps och utan krage, nationalismens ursinne, och rädslan för kreditorer ute i världen... allt avfall från internationellt politiskt tänkande har gått åt till att fylla den nya germanska messianismens andliga skattkammare.

Fascismen har öppnat samhällets djup för politiken. Inte bara i bondehem utan också i städernas höghus lever idag 900-talet eller 1200-talets sida vid sida med 1900-talet. Hundra miljoner människor använder elektricitet och tror fortfarande på den magiska kraften i tecken och djävulsutdrivning. Påven i Rom talar i radion om den mirakulösa omvandlingen av vatten till vin. Filmstjärnor går till medier. Piloter som flyger mirakulösa mekanismer som skapats av människans genialitet bär amuletter på sina ylletröjor. Vilka outtömliga reserver de besitter av mörker, okunnighet och barbari! Förtvivlan har fått dem på fötter och fascismen har gett dem ett banér. Allt som borde ha eliminerats från den nationella organismen i form av kulturella ekrement under samhällets normala utveckling har nu kommit framvällande ur strupen; det kapitalistiska samhället spyr upp det osmälta barbariet. Sådan är nationalsocialismens fysiologi.

Den tyska fascismen, liksom den italienska, steg till makten på småbourgeoisins ryggar, som den förvandlade till en murbräcka mot arbetarklassens organisationer och demokratins institutioner. Men fascismen vid makten är minst av allt småbourgeoisins styre. Den är tvärtom monopolkapitalets mest skoningslösa diktatur. Mussolini har rätt: medelklasserna är oförmögna till en självständig politik. Under stora krisperioder uppmanas de till att reducera en av de två huvudklassernas politik till absurditeter. Fascismen lyckas ställa dem i kapitalets tjänst. Sådana paroller som statlig kontroll över trusterna och eliminerandet av arbetsfria inkomster kastades omedelbart över bord vid maktövertagandet. Istället gav de tyska småstaternas partikularism som förlitade sig på småbourgeoisins särdrag plats åt en kapitalistisk och polisiär centralism. Varje framgång i nationalsocialismens in- och utrikespolitik kommer oundvikligen att innebära ett ytterligare krossande av mindre kapital från de störes sida.

De småborgerliga illusionernas program förkastas inte, det slits helt enkelt bort från verkligheten och upplöses i rituella handlingar. Föreandet av alla klasser reduceras till halvsymboliskt tvångsarbete och konfiskeringen av arbetarnas högtid 1:a maj för "folkets väl". Bevarandet av den gotiska skriften i motsättning till den latinska är en symbolisk revansch för världsmarknadens ok. Beroendet av internationella bankirer, bland dem även judar, lättas inte ett jota, varför det är förbjudet att slakta djur enligt den talmudiska ritualen. Om vägen till helvetet är kantad av goda föresatser, så är tredje rikets vägar kantade av symboler.

Nationalsocialismen reser sig, genom att reducera de småborgerliga illusionernas program till en naken byråkratisk maskerad, över nationen som den värsta formen av imperialism. Förhoppningar om att Hitlers regering kommer att falla idag eller imorgon, som ett offer för sin egen inre inkonsekvens, är fullständigt fäfänga. Nazisterna behövde programmet för att ta makten, men makten tjänar inte alls Hitler med avsikt att uppfylla programmet. Han får sina uppgifter använt av monopolkapitalet. Den tvångsmässiga koncentrationen av alla folkets krafter och resurser i imperialismens intresse – den fascistiska diktaturens verkliga uppdrag – innebär krigsförberedelser, och denna uppgift medger i sin tur inget inre motstånd och leder till en ytterligare mekanisk maktkoncentration. Fascismen kan inte reformeras eller pensioneras. Den kan bara störtas. Regimens politiska omloppsbanor vilar på alternativet krig eller revolution.

EFTERSKRIFT

PS.: Nazidiktaturens första årsdag närmar sig. Alla regimens tendenser har haft tid på sig att anta en klar och tydlig karaktär. Den "socialistiska" revolution som de småborgerliga massorna föreställde sig som ett nödvändigt komplement till den nationella revolutionen är officiellt likviderad och fördömd. Klassernas brödraskap fann sin höjdpunkt i det faktum att de bemeddade under en dag som speciellt utsetts av regeringen avstod från smörgåsbordet och efteråt till förmån för de obemeddade. Kampen mot arbetslösheten reduceras till delandet av halvt svältmässiga arbetslöshetsunderstöd i två. Återstoden är en uppgift för enhetlig statistik. "Planerad" självhushållning är helt enkelt ett nytt stadium i ekonomiskt sönderfall.

Ju kraftlösare nazisternas polisregim är på nationalekonomins område, desto mer tvingas den överföra sina ansträngningar till utrikespolitikens område. Detta överensstämmer helt och hållet med den tyska kapitalismens inre dynamik, som helt igenom är aggressiv. Nazistledarnas plötsliga vändning till fredliga deklarationer kan bara bedra fullständiga dumbomber. Vilka andra metoder står till Hitlers förfogande för att överföra ansvaret för inre nödlägen på yttre fiender, och att under diktaturens tryck samla nationalismens explosiva kraft? Denna del av programmet, som skisserats öppet även före nazisternas maktövertagande, uppfylls nu med järnlogik inför världens ögon. Datumet för den nya europeiska katastrofen kommer att bestämmas av den tid som behövs för att rusta Tyskland. Det är inte fråga om månader, men det är inte heller fråga om årtionden. Det kommer bara att dröja några år innan Europa återigen kastas in i ett krig, om inte Hitler i tid föregrips av Tysklands inre krafter.

2 november 1933

Hämtad från Arbetarmakt hemsida:
www.workerspower.com

11

axplock

De nya motståndsrörelserna

Tankesmedjan Agora har kommit ut med sin andra årsbok, med titeln *Det nya motståndet*. Den handlar om "de motkrafter som växer fram mot orättvisor och förtryck." Boken består av tio kapitel, fem uppsatser som talar om förtryckets mekanismer och fem bidrag som behandlar de framväxande motkrafterna i kampen mot globaliseringens negativa effekter. Av de fem första bidragen är Wuokko Knockes bidrag, *Om klass, kön och etnicitet* givande. Knocke problematiserar klassbegreppet, utan att överge det. Jag väljer dock att koncentrera mig på de senare bidragen.

Reformistisk fackföreningsrörelse

Ann-Sofie Hermansson, numera ombudsman på LO och som tidigare arbetat några år på Volvo Torslandaverken i Göteborg, försöker sig på en analys av den svenska fackföreningsrörelsen i sitt bidrag *Makten över arbetsorganisering*. Hermansson konstaterar helt riktigt, att den svenska fackföreningsrörelsen har avstannat i sin kamp för att demokratisera arbetslivet. 80-talets strid för det goda arbetet fick ett tvärt slut med massarbetslösheten i början av 90-talet. Men sedan blir analysen alltför tunn och hamnar på villospar. Orsaken till att kampen över makten på arbetsplatsen inte kommer upp på fackföreningarnas dagordning sägs bero på att "den fackliga rörelsen idag har identitetsproblem och saknar klar målbild" och vidare att "man känner sig överbevisad om behoven av konkurrenskraft, flexibilitet och effektiviseringar. Frågan Hermansson borde ställa sig är: Varför är den svenska fackföreningsrörelsen "överbevisad om behoven av konkurrenskraft och flexibilitet"? Svaret på denna fråga rymmer, tror jag, hela problematiken i ett nötskal. När socialdemokratin allt mer går högerut i sin politik och släpper all ideologi som har med socialism överbord, gör också fackföreningsrörelsen detsamma. Man hade hoppats att facket på något sätt skulle rida spärr mot högervridningen av socialdemokratin. Men dessvärre är delar av fackföreningsrörelsen, som exempelvis ledningen för Metall, de mest följsamma till näringslivet och kapitalismen. Att då återigen dra igång en omfattande kampanj för att demokratisera arbetslivet och flytta fram löntagarnas positioner på arbetsplatserna vore att utmana och ifrågasätta grunden för dagens "kvartalskapitalism". Och den debatten vill definitivt

inte ledningen för LO, Metall eller de flesta andra LO-förbund starta. En sådan debatt kan nämligen lätt "spåra ut" och ställa massvis de fria makt och rörlighet. Därav tystnaden och passiviteten.

Drude Dahlerup behandlar i sitt bidrag Sociala rörelser inför globaliseringen. En bärande tes i hennes resonemang är att globaliseringen har olika påverkan på de sociala rörelserna, allt efter hur de är uppbyggda och verkar i praktisk handling. Vad gäller miljörörelsen hänvisar hon till andra forskare som hävdar att denna rörelse förvandlats från en rebellisk och nyskapande rörelse till en rörelse som tappat stinget och mer eller mindre smält ihop med det politiska etablissemangen.

Dahlerups definition på en social rörelse är att det är "en protest mot den etablerade maktstrukturen och mot dominerande normer och värderingar i samhället. En av rörelsernas viktigaste egenskaper är nytänkande i betydelsen skapande av nya idéer och uppfattningar såväl som nytt handlande..." Och med den definitionen är det många sociala rörelser som inte är värt namnet. Organisationer som en gång i tiden startade som gräsrotsrörelser har förvandlats till professionella lobbyorganisationer. Dahlerup avslutar med att ta upp Attac som en rörelse frisk nog att betecknas som en social rörelse. Synd bara att hon inte gick mer på djupet och definierade vad som gör Attac till en rörelse värt namnet.

Facket global motkraft

Det bidrag i antologin som känns mest intressant är Mats Wingborgs artikel: *Facket som global kraft*. Och hör och häpna, Wingborg startar inte sin artikel med fackföreningsrörelsen i Europa eller Nordamerika, utan han beskriver det nya fackliga nätverk som håller på att formas och vars stomme består av den snabbt växande fackliga rörelsen KCTU i Sydkorea, CUT i Brasilien och COSATU i Sydafrika. Samarbetet finns formulerat i beteckningen "social movement unionism" som kan översättas som "idén om en social facklig rörelse". Innebörden av detta är att de fackliga rörelserna skall vara självständiga från företag, stat och politiska partier. Men inte nog med det. Fackföreningarna får inte förvandlas till försäkringsbolag, utan skall vara levande organisationer med omfattande medlemsdemokrati. Detta kan tyckas självklart. Men om vi ser hur fackföreningsrörelsen utvecklats i Europa och Nordamerika, är detta ljusår ifrån det verkliga tillståndet i de fackföreningar som en gång i tiden var med och byggde upp arbetarrörelsen. Wingborg ställer också den högst relevanta frågan om vilken rörelse som skall kunna bjuda de transnationella bolagen motstånd: "Svaret är givet: det finns ingen annan världsomspännande rörelse som i antalet aktiva kan mäta sig med den internationella fackföreningsrörelsen." Samtidigt ställer han sig frågan om

fackföreningsrörelsen kan bli den kraft som kan ta upp kampen med det internationella kapitalet, när det kommer till kritan. Och inte bara det internationella kapitalet, frågan är "om det överhuvudtaget existerar någon stat i världen där inte arbetsrätten gjorts gynnsammare för arbetsgivare och svagare för de anställda under de senaste tio åren." Det vill säga, finns det en kraft som kan ta en rejäl kamp med kapitalet och de politiska organisationer med olika partibeteckning som röjt väg för nyliberalismen? Något bra svar har självfallet inte Wingborg på denna ödesfråga. Men det finns skäl till optimism. I de tidigare uppräknade exemplen på fackföreningar som dammat av den tidiga fackföreningsrörelsens ideal, kan en del av svaret sökas. CUT, COSATO och KCTU är alla fackföreningar som växer nästan explosionsartat. Artikelförfattaren lägger också till en annan förutsättning som måste uppfyllas för att fackföreningsrörelsen skall bli den spjutspets i motståndet som är nödvändigt, och det är kloka ord som avslutar Wingborgs artikel: "För att den globala fackföreningsrörelsen ska bli effektiv krävs dock samverkan med andra rörelser. I fattiga länder behövs samverkan med bondeorganisationer. I den rika världen behövs samverkan med konsumentrörelser och nya rörelser som exempelvis Attac. Ett hinder är dock den egna fackliga konservatismen. Inte sällan anser fackliga företrädare att de fackliga organisationerna är tillräckligt starka i sig själva och därför inte behöver samverka med andra. Med en sådan inställning riskerar de fackliga organisationerna att missa den unga generationen – det har den inte råd med."

Agoras årsbok år 2001 är klart läsvärd. Den innehåller bidrag av skiftande kvalitet, och jag har valt ut de artiklar som behandlar de motkrafter som på allvar kan bjuda det internationella kapitalet motstånd. Men då inte var för sig, utan i samverkan och allians. Man skall dock inte övervärdera fackföreningsrörelsen och rörelser som Attac. Deras styrka, och svaghet, är att man angriper vissa yttringar av kapitalismen, inte systemet som sådant.

Tomas Johansson

Ursula Berge (red)
Det nya motståndet
Agora 2001

Avklädda sverigedemokrater

Det är tur för Sverige att högerpopulismen – efter Ny demokratis sammanbrott 1994 – förvaltas av ett parti som Sverigedemokraterna. I både Danmark

och Norge, liksom i Österrike och Holland, är det representanter för den nya ekonomin som frontar: välutbildad medelklass född på femtiotalet, med nyliberala åsikter. Sverigedemokraterna har en annan anatomi.

Sverige tillhör, liksom Tyskland och Storbritannien, de länder där den tidiga nittiotalsfascismen valde att ägna sig åt terrorism istället för parlamentarism. Sverige, Tyskland och Storbritannien skiljer sig dock inte på något sätt från den allmänna trenden av hårdnande klimat mot vänstern, invandrare och svaga grupper. På europeisk nivå har högerextremismen generellt avancerat antingen via parlamentariska partier eller via terror, och det är snarare tillfälligheter (Ny demokrati i Sverige, partiförbuden i Tyskland och majoritetsvalsystemet i Storbritannien) än skillnader i den politiska kulturen som bestämt vilken väg rasismen i de olika länderna tagit.

Under hela nittiotalet hörde Sverige till de länder som drabbades värst av rasistiska terrorattentat. Även om de flesta av dessa brott ännu är ouppklarade, var det ändå åtskilliga unga aktivister som så småningom hamnade i fängelse för bankrån eller andra våldsbrott. Vid mitten av nittiotalet hade exporten av vit maktmusik och motorcykelkriminalitet ersatt bankrånen som aktivisternas främsta försörjningskälla. Men den generationen lärde sig att även om terrorn ofta hade ett högt pris på det personliga planet, i form av långa fängelsestraff och social utslagning, så lönade den sig politiskt.

Politisk isolering

Fenomenet Sverigedemokraterna går inte att förstå utan att minnas de politiska besluten om inskränkningar i asylrätten under slutet av åttiotalet och fram till idag. Efter socialdemokraternas "undan-tagstillstånd" den 13 december 1989 (då riktat mot turkbulgarerna) fick den rasistiska opinionen snabbt vind i seglen. För Sverigedemokraternas del innebar det att en hotande undergång förbyttes i tillväxt. De våldsamma kravallerna i Stockholm för drygt tio år sedan, då ett femtiotal nazister bröt sig ur Sverigedemokraternas demonstration och anföll antirasister (kanske ett uttryck för besvikelse över blygsamma valframgångar, då ju Ian och Bert tog hand om den rasistiska opinionen) blev startskottet för en terrorväg som under ett par år kom att överträffa vad som hände i alla västeuropeiska länder. Vi hade flest brända flyktingförläggningar per capita i Europa.

Politiskt marginaliserades dock Sverigedemokraterna av den våldsamma undergroundkulturen, och de fungerade under nittiotals första hälft snarare som en sluss in i kriminalitet än som ett politiskt parti. Men efter ett antal interna strider, splittringar och omfattande uteslutningar verkar det nu som om partiet skakat av sig sitt förflutna. Den nuvarande ledningen är med några undantag fläckfri, vad kriminalregistret anbelangar. Det behövs

dock sannolikt mer än så för att etablera partiet som en politisk kraft att räkna med.

Hittills har framgångarna varit ytterst blygsamma, även lokalt. Partiet ökade från fem till åtta kommunala mandat i valet 1998, de flesta av dessa har de dessutom gravt misskött. På dessa orter har de övriga partierna avstått från samarbete med SD, vilket förstås bidragit till dess svårigheter. Men motståndet från de etablerade partierna har samtidigt försvagats i takt med att högerextremister accepterats i regeringssamarbeten i flera europeiska länder. Det borgerliga landstingssamarbetet med valkoalitionen Skånes Vål är det mest skrämmande exemplet på det. Nu när den koalitionen brakat samman verkar det möjligt för Sverigedemokraterna att fånga upp minst 50 000 rasiströster landet runt.

Detta är det scenario som journalisterna Mikael Ekman och Stieg Larsson målar upp i boken *Sverigedemokraterna – den nationella rörelsen*. Trovärdigt? Det får man faktiskt inte veta. Ekman och Larsson, båda från tidskriften *Svartvitt* med *Expo*, koncentrerar sig istället på att visa att Sverigedemokraterna inte, som partimedlemmarna själva påstår, är ett demokratiskt parti utan en nazianstruken gruppering, till stor del ledd av notoriska brottslingar. Gott så: författarna har gjort en grundlig undersökning av partiets ljusskygga förflutna och dragit fram många lik ur garderoberna. Boken är en utmärkt introduktion för de valarbetare som under de närmaste månaderna kommer att få tampas med sverigedemokrater.

Delvis blir Ekman och Larsson dock sin egen argumentations fångar. Deras försök att visa att Sverigedemokraterna härstammar ur både den Engdahlska och den Lindholmska trettiotalfascismen blir aningen krystat. Klart är att både Per Engdahl och en del gamla Lindholmsnazister haft både direkt och indirekt inflytande på de personer som så småningom blev stommen i Sverigedemokraterna. Men för att påstå att partiet helt enkelt är en sentida upplaga av Hitlertidens "nationella rörelse" måste man bortse från andra influenser, liksom från att det omgivande samhället i dag ser helt annorlunda ut. Jag förstår inte riktigt vitsen med det. Ska man nå de ungdomar som nås av deras propaganda, verkar det vettigare att visa vilka konsekvenser deras förslag har idag.

Vad Ekman och Larsson främst visar är alltså i vilken utsträckning Sverigedemokraterna var ett nav i nittiotalets våldsutveckling. Under första halvan av nittiotalet var 15-30 procent av de ledande i partiet brottsligt belastade och 10-15 procent hade uppenbara nazistiska kontakter. Sverigedemokrater har haft ett finger med i spelet i de flesta av extremhögerns terrorband och ungdomsförbundet blev i mitten av nittiotalet plantskola för Nationell ungdom (kända genom mordet på Björn Söderberg), vilka i sin tur, enligt Ekman och Larsson, nu närmat sig den mer extrema avspjälkningen Nationaldemokraterna.

Visserligen har de flesta av de belastade personerna idag lämnat de ledande posterna – men de har ersatts av den generation

som gick med i partiet när det hade som flest kopplingar till den öppna terrorn. Det finns alltså ingen anledning att tro att partiet i grunden ändrat karaktär. Men inte heller att det ökat nämnvärt i betydelse.

Rasismen i Sverige utövas huvudsakligen av de etablerade partierna, av myndigheter och företag mitt i samhället. Nazistiska terrorgrupper är åtminstone lokalt ett betydande hot mot yttrandefriheten. Sverigedemokraterna kommer att bli ett problem i ett antal kommuner runtom i landet, men det finns ingen anledning att blåsa upp dem till ett samhällsfenomen som de aldrig varit och inte heller visar några tecken på att bli.

Mats Deland

Mikael Ekman & Stieg Larsson
Sverigedemokraterna –
den nationella rörelsen
Ordfront förlag 2001

Perspektiv på Tobinskatten

Under senare år har genomförandet av en så kallad Tobinskatt blivit en aktuell och kontroversiell politisk fråga. Det har också fungerat som en av Attacrörelsens profilfrågor.

I "Tobinskatten", utgiven på det socialdemokratiska förlaget Agora redogör åtta skribenter, med olika ideologiska perspektiv och yrkesbakgrund, för sin syn på skattens genomförbarhet och dess förtjänster.

Bokens inledande två texter är skrivna av skatteförslagets upphovsman, James Tobin. Han är professor emeritus vid Yale University i USA. I den första texten, från 1978, redogör han för den ekonomiska situationen efter Bretton-Woods systemet kollaps 1973. Världsvalutorna hade dittills varit knutna till dollarns värde. Flytande växelkurser infördes som emellertid inte heller lyckades förhindra att ekonomiska kriser uppstod.

Enligt Tobin var huvudproblemet redan då att det privata finanskapitalet blivit alltför rörligt vilket medfört att möjligheterna för de nationella regeringarna och ekonomiska institutionerna att föra en självständig penning- och skattepolitik kraftigt begränsats.

Motverka kortsiktiga investeringar

Växelkurserna är ett ineffektivt redskap i kampen mot spekulatören på värdepapper. Oavsett om valutakursen är fast eller rörlig söker sig kapitalet till investeringar som ger hög avkastning på kort tid. En flytande växelkurs är ett effektivare instrument för att reglera priser på exportmarknadens varor och tjänster, eftersom kursen anpassar sig till det rådande konjunkturläget.

En fast växelkurs innebär att man inte kan devalvera sig till konkurrensfördelar, utan produktionskostnaderna måste mins-

kas genom sänkta löner, högre arbetstempo och billigare råvaror.

Tobins lösning på problemet med de kortsiktiga investeringarna i valutor, och de destabiliserande effekter dessa har på det ekonomiska världssystemet, var alltså att beskatta den här typen av spekulativa transaktioner. Avsikten är inte att störa de internationella kapitalrörelserna utan styra dem mot långsiktiga investeringar. Praktiskt skall detta genomföras av de nationella regeringarna, som ansvarar för upptagandet av skatten på valutahandel inom sitt territorium. Skatten förvaltas av Internationella valutafonden och Världsbanken. En mindre del av det totala skattebeloppet tillfaller respektive land.

Den viktigaste förutsättningen för att det skall fungera är att USA, Japan och Europa samordnar den ekonomiska politiken.

Internationell styrning nödvändig

I sin andra text menar J. Tobin att skatten idag är ännu mer aktuell än för drygt 20 år sedan, trots att den i finanskretsar fått ett kyligt mottagande, vilket enligt författaren beror på att kritikerna inte insåg att skatten skulle styra penningströmmarna mot långsiktiga investeringar och bestraffa de kortsiktiga.

Dock måste skattesatsen nu sänkas till 0.1-0.25 procent, eftersom kommissionärsarvodena är högre än 1978, hävdar J. Tobin. Han anför det ekonomiska systemet i USA som ett lyckat exempel på en ekonomisk politik med gemensam valuta, nationell finans- och kapitalmarknad samt enhetlig nationell politik. Ovannämnda faktorer, i kombination med ett väl utbyggt kommunikationssystem som förflyttar arbetskraften dit efterfrågan är störst, omöjliggör valutaspekulation och utnyttja ränteskillnader som i sin tur skulle orsaka störningar och smärtsamma justeringar mellan olika regioner.

Skall skatten fungera effektivt måste den genomföras globalt, som skydd mot valutaspekulation från dollarn och yenen, och det är framförallt här skatten kan få en viktig betydelse i det internationella ekonomiska systemet, enligt Tobin.

Starkt politiskt stöd

Tove Nandorf, journalist på Dagens Nyheter, analyserar Tobinskatten utifrån ett politiskt perspektiv. Enligt henne har skatten under 1990-talet fått ett allt större gensvar runt om i världen.

I EU-parlamentet har inte mindre än 220 ledamöter, mestadels socialistiska, uttalat sitt stöd för Tobinskatten. Den har däremot inte fått något genomsåg inom EU-kommissionen, eftersom den anses kunna inverka hämmande på kapitalets fria rörlighet som är en av EU:s grundbultar.

Nandorf framhåller att problemet att införa skatten är politiskt och inte tekniskt, eftersom mäklar- och finansföretag redan idag tar ut avgifter på valutatransaktioner.

Anders Wijkman betonar i sitt bidrag att det med Tobinskatten är omöjligt att skilja mellan produktivt och spekulativt kapital. Det faktum att en transaktion är kortsiktig behöver inte nödvändigtvis innebära att

den är skadlig.

Som främsta invändning mot Tobinskatten anför Wijkman att skatten endast är genomförbar om den vinner globalt gehör. I synnerhet USA är negativ till alla internationella konventioner som inskränker kapitalets fria rörlighet. Skattens största förtjänst anses vara att den fokuserar på de problem och baksidor som globaliseringen ger upphov till. Det gäller framför allt resurs-, miljö- och fördelningsproblem som drabbar den fattiga världen svårast.

Tobinskattens begränsade effekter

Nationalekonomen Stefan de Vylder hävdar att Tobinskatten har ytterst begränsad möjlighet att motverka den finansiella instabiliteten i världen.

Huvudorsaken till de kraftiga valutafluktuationerna ligger i de fria kapitalrörelserna kombinerat med fasta växelkurser.

Felbedömningar på valuta- och fastighetsmarknaden och svagheter i de inhemska finansiella systemen är de verkliga orsakerna till kriserna, enligt de Vylder. En Tobinskatt skulle inte ha någon större inverkan på valutaflödena då krisen väl är ett faktum och spekulanterna överträffar varandra i att paniksälja värdepapper, med ras på börsen och valutaflykt som följd. Motmedlet är, enligt de Vylder, kursräkning vid handel för att minska riskerna som de rörliga växelkurserna ger upphov till. Ett annat sätt är att gå "mot strömmen" och sälja då det anses fördelaktigt att köpa och köpa då det är fördelaktigt att sälja. Man skulle därigenom kunna dämpa svängningarna på finansmarknaden. Pensionsreformer, liknade den som nyligen införts i Sverige, där de olika pensionsfonderna premierar kortsiktig spekulation avfärdar han också som skadlig för världsekonomin.

Tobinskatten fyller dock, enligt de Vylder, den viktiga funktionen att uppmärksamma bristerna i det internationella ekonomiska systemet. Han riktar skarp kritik mot IMF som genom sitt agerande förvärrar kriserna. Detta genom att bland annat förorda kortsiktiga spekulativa investeringar och förespråka avreglering av finans- och valutasytemen i de krisdrabbade länderna.

Krav på regleringar

Förutom de ovan nämnda inläggen innehåller "Tobinskatten" artiklar av vänsterpartisten och Attacaktivisten America Vera Zavala, den belgiske EU-parlamentarikern Anne van Lancker och den finske ekonomen Heikki Patomäki. Gemensamt för de åtta bidragen är att de ser tankarna om en Tobinskatt som ett uttryck för den alltmer dominerande spekulatörsekonomin och dess globala skadeverkningar, i synnerhet i den fattiga världen. De är också överens om att olika former av statliga och/eller överstatliga regleringar av de finansiella systemen är nödvändiga. Samtliga, utom de Vylder, anser att Tobinskatten bör införas. Däremot råder det enighet om svårigheten att införa skatten. Alla författarna, delvis med undantag för Heikki Patomäki, är ense om att skatten bara kan genomföras globalt. I annat fall kommer kapitalet att söka sig till de länder där skatten ännu inte införts.

Angriper endast symptomen

Debattörerna ger uttryck för en uppfattning att det går att kontrollera världsekonomin genom politiska institutioner. Heikki Patomäki anser att EMU kan vara rätt område att införa skatten eftersom den politiska viljan uppenbarligen finns, vilket bevisats i Europaparlamentets omröstningar. Tobin verkar i sin senaste text alltmer överväga en skatt på koldioxid framför skatt på spekulation. Det får ses i ljuset av de allt frekventare rapporterna från olika miljöorganisationer om växthuseffektens fatala inverkan på jordelivet. Båda skatterna syftar emellertid till att angripa symptomen och inte de verkliga orsakerna till misären och miljöförstörelsen i världen, nämligen kapitalets profittjakt.

Bokens olika infallsvinklar på den omdebatterade skatten gör att den ökar förståelsen för det härskande ekonomiska systemets natur. Viktigast av allt är kanske att boken i sig är ett uttryck för att alltför ekonomer och samhällsdebattörer från olika politiska läger inser att spekulationsekonomin, i dess nuvarande form, bör förpassas till historiens skräpkammare.

Per Hjalmarson

Huvudredaktör: Ursula Berge
Tobinskatte
Agora förlag
Stockholm 2001

Socialism mot igenbuskning

Vad är egentligen socialism? Ja, hur många övertygade socialister är det egentligen som tänkt igenom vad vi menar med begreppet? Journalisten och författaren Mats Wingborg har gjort det i boken *Socialism*. Han tar upp viktiga frågor som innebörden av ägande, idén om jämlikhet och den socialistiska feminismen till utförlig diskussion.

Wingborg själv definierar socialism i fyra huvudpunkter:

- 1) Samhälleligt ägande av produktionen
- 2) Plan i stället för marknad
- 3) Jämlikhet och
- 4) Demokrati inom samhällslivets alla områden.

Som utgångspunkt för boken ställer sig Wingborg frågan "om det finns skäl att hålla liv i de socialistiska idealen eller om

vi tvärtom med glatt sinne bör dödförklara dem" Han besvarar frågan i boken bland annat genom att presentera och pröva ett antal borgerliga motargument mot socialistiska krav för att sedan bemöta dessa. Därmed visar han att det finns all anledning att hålla idéerna vid liv. Frågan är då hur det ska ske.

Wingborgs eget socialistiska alternativ är tydligt reformistiskt. För honom handlar det hela tiden om att kompromissa med de redan existerande villkoren och att enbart gå den parlamentariska vägen. Detta reformistiska perspektiv blir också tydligt i det socialistiska program han skisserar i slutet av boken, där han exempelvis vill kombinera marknads- och planekonomi.

När han behandlar marxismen skriver han bland annat: "Inte sällan hävdas att marxismen utgör ett kristallklart försvar av Jämlikheten, men det stämmer knappast. Karl Marx formulerade en berömd devis: under socialismen ska människor arbeta efter förmåga och få efter arbetsinsats, för att senare under kommunismen, när samhället präglas av överflöd, arbeta efter förmåga och få efter behov. Åtminstone den socialistiska fördelningstesens befinner sig långt ifrån idén om jämlikhet. Ett land som Sverige befinner sig närmare jämlikhetsidealet. I Sverige fördelas välfärd inte bara efter arbetsinsats, utan också efter behov (...). Till välfärden hör pension, barnbidrag, A-kassa, lönebidrag, socialbidrag, sjukvård, äldreomsorg, daghem etc." Några rader senare skriver Wingborg själv att "välfärden ibland bör fördelas ojämnt, för att ge personer med särskilda behov kompensations..." Men då undrar jag: var det inte just det Marx menade?

Författaren behandlar jämlikhetsidén utifrån frågor som "fördelning av vad? Och till vem? Ja, vad är det som ska fördelas jämlikt?" Han menar att "en form av jämlik välfärd vore att alla människor i ett samhälle fick en uppsättning välfärdcheckar som de sedan kunde använda som de själva ville. Men behoven av samhällelig välfärd varierar. Människor med funktionshinder har behov av större offentligt stöd än andra för att kunna leva ett någorlunda likvärdigt liv..." Det senaste tycks mig som att slå in öppna dörrar. Tror Wingborg inte att socialister diskuterat sådana saker förr? Med jämlikhet menar socialister att fem hemlösa har rätt till boende och ska få bostäder. Men detta betyder inte att fem andra som redan har lägenhet också ska få nya sådana bara för jämlikhetens skull.

I en passage citerar Wingborg med gillande Marx och Engels ur "Den tyska ideologin" där de skriver att det under kommu-

nismen "blir möjligt för mig att göra det ena i dag, det andra i morgon, fiska på eftermiddagen, sköta kreatur på kvällen och kritisera efter kvällsmaten, allt vad jag vill, utan att jag för den skull någonsin blir jägare, fiskare, herde eller kritiker" Men hans egen litet skeptiska kommentar till citatet är att "Marx räknar upp vad vi ska göra under kommunismen: fiska, sköta kreatur och kritisera. Det vill säga (fiske- och jordbruks) produktion och intellektuellt arbete. Men är det verkligen allt vi ska göra under kommunismen? Vem ska ta hand om barnen?"

Det verkar som om han vill vända citatet mot kvinnorna och visa att Marx överlåter åt dem att sköta barnen. Men vad är det som säger att inte kvinnan står för produktionen och det intellektuella arbetet i citatet och att mannen sköter barnen...

När det gäller ägandet skriver Wingborg i början av boken att "den socialistiska strategin ofta bygger på en grumlig föreställning om att ägandet måste handla om allt eller inget (...). Den enkla tanke som nästan alltid gått förlorad är att om ägandet kan brytas ner i mindre beståndsdelar – då blir det också möjligt att uppnå små förskjutningar i ägarrelationerna." När han sedan i slutet av boken skisserar ett socialistiskt program för Sverige skriver han bland annat att "I demokratins namn måste privatpersonens makt över storföretag begränsas. Det kan ske genom lagstiftning och kollektivavtal, genom vinstbeskattning (...) genom att de anställda själva övertar styret eller genom förstatliganden" Men det är ju inte så små förskjutningar, egentligen...

Slutligen vill jag säga att boken är intressant att läsa. Många gånger provocerar den fram tankegångar hos socialisten som länge varit igenbuskade.

Eylem Dal

Mats Wingborg
Socialism
Bildta förlag 2001

Vill du läsa mer om Palestina?

I Röda Rummet nr 3/2001, som kom i höstas, finns en längre artikel skriven av Andreas Malm, aktiv i solidaritetsarbetet med palestinierna, där han gör en mycket utförlig och faktarik analys av den senaste intifadan. I nummer 4/1999 fanns en artikel av samme skribent som analyserar den första intifadan 1987-1993.

Du kan hitta artiklarna på Röda Rummet's hemsida: http://hem.passagen.se/roda_rummet, klicka på Arkivet. Det senaste av de två numren går att ladda ned som pdf-fil. Det går också (även om lagret är litet) att beställa tidskriftsexemplar från redaktionen, *skicka i så fall ett mail till rodarummet@hotmail.com*

röda rummet

är socialistiska partiets kvartalstidskrift (tidskriften hette 1969–1996 fjärde internationalen). Ut kommer med fyra nummer per år. Nummer 17 sedan starten 1997 (nummer 128 sedan 1969). För innehållet i artiklarna ansvarar respektive författare.

I redaktionen för detta nummer: Peter Belfrage, Per Hjalmarson Anders Karlsson, Per-Olof Larsson, Björn Rönnblad och Ingemar Sandström
Ansvarig utgivare: Björn Rönnblad
Grafisk form: Joakim Svensson
Post till redaktionen: Box 7043, 402 31 Göteborg
E-post: rodarummet@hotmail.com

Hemsida: http://hem.passagen.se/roda_rummet/
Postgiro: röda rummet 13 04 07-0
Tryck: Norrtelje tidningstryckeri 2002
Gjord på Tidskriftsverkstaden, Göteborg.
Omslagsbild: Donald Boström
ISSN: 1403-3844

Israel

Ståthållare Ariel Sharon
skickar
sina romerska
soldater
för att utplåna och belägra.

Ännu har inga
kors
överhuvudtaget rests.

Det är före religionerna.
Bara det lidande
som skapar
dem har anlönt.

Göran Greider
(www.dalademokraten.com)

Inshallah

– konflikten mellan Israel och Palestina

Sedan femton år har fotojournalisten Donald Boström besökt Mellanöstern. Hans fotografier täcker många aspekter av livet och konflikten i regionen. I Inshallah har Boströms skakande och mäktiga bilder ingått förening med ett antal essäer författade av de främsta skribenterna i frågan: *Lars Boström, Cordelia Edvardson, Per Gahrton, Jan Guillou, Peter Löfgren, Lena Lönnqvist, Bengt Nilsson, Göran Rosenberg, Nathan Shachar, Seppo Sinimaa, Cecilia Uddén, och Donald Boström själv.*

Boken finns nu i färsk nyutgåva med tre nyskrivna kapitel om den aktuella situationen av Per Jönsson, Tomas Hammarberg och Cordelia Edvardsson. Nu i pocketupplaga. Pris 55:-

Besäll hos: Ordfront, Box 17506, 118 91 Stockholm.
tel: 08-462 44 00, fax: 08-462 44 90.